

Antieke atletiek

Over kostbare prijzen en waardevolle eer

Heleen Schoonenberg
Studentnummer: 3114341
Masterscriptie Antieke Cultuur
Begeleider: prof. dr. Josine Blok
Universiteit Utrecht
Juni 2010

Inhoudsopgave

Voorwoord 5

Inleiding 7

Hoofdstuk 1. Religieuze festivals 9

1.1. Griekse religie 9

1.2. Festivals 10

Hoofdstuk 2. Festivals en sport 13

2.1. De *periodos* 13

2.2. De Olympische Spelen 15

2.3. De Pythische Spelen 18

2.4. De Isthmische Spelen 19

2.5. De Nemeïsche Spelen 19

2.6. De Panathenaeën 20

Hoofdstuk 3. Prijzen op de festivals 23

3.1. De *periodos* 23

3.2. De Panathenaeën 41

Conclusie 51

Bibliografie 55

Voorwoord

Het was voor mij niet moeilijk een onderwerp te vinden voor mijn scriptie voor de master Antieke Cultuur. Ik wist al direct dat ik mijn grote passie sport als centrale thema wilde nemen. Met dank aan mijn begeleidster heb ik vervolgens mijn onderwerp verder ingekaderd – er zijn natuurlijk duizenden aspecten van de antieke sport en alles wat daarmee samenhangt te bedenken, maar helaas moest ik me voor deze scriptie beperken tot een klein onderdeel. Ik heb er voor gekozen te onderzoeken welke eer- en welke materiële prijzen winnaars bij enerzijds de vier spelen uit de gewijde *periodos* kregen, en anderzijds bij de minder gewijde Panathenaeën in Athene, en wat ons dit leert over de invloed en betrokkenheid van de goden bij de respectievelijke festivals.

Voor dit onderzoek heb ik twee maanden lang in Athene verbleven, bij het Nederlands Instituut aldaar. Het waren twee leuke, leerzame maanden. Leuk omdat Athene een ontzettend lichte, mooie stad bleek, het Griekse eten lekker, het land prachtig, het weer aangenaam, de overblijfselen uit de oudheid indrukwekkend, de mensen die ik ontmoet heb aardig waren ... Leerzaam was mijn verblijf niet alleen op academisch gebied, maar ook voor mij als persoon. Het was de eerste keer dat ik alleen op pad ging, en dat viel me vooral in het begin behoorlijk zwaar. Ver van huis beseft men pas hoe goed het thuis is. Gelukkig heb ik veel steun gehad aan vrienden en familie – een mooi bruggetje om over te gaan op de dankbetuigingen die ik in dit voorwoord graag wil doen.

Allereerst wil ik graag mijn ouders bedanken. Hoewel ik hen eigenlijk nog ontelbare dankbetuigingen verschuldigd ben (ze hebben nog voor 21 jaar van me tegoed), zal ik me beperken tot: pap en mam, heel erg bedankt voor al jullie liefde en onvoorwaardelijke steun, de afgelopen 21 jaar, en in het kader van deze scriptie in het bijzonder gedurende de twee maanden in Athene. Jullie zijn geweldig!

Ten tweede wil ik mijn vriend Sebastiaan bedanken. Al ruim 3,5 jaar lang voorziet hij me van grenzeloze liefde, vertrouwen, en kracht. Hij is werkelijk fantastisch. Ik heb hem tijdens mijn verblijf in Athene dan ook enorm gemist, en ben ontzettend blij dat we nu weer samen zijn!

Meer op academisch vlak wil ik graag mijn dank betuigen aan mijn begeleidster, prof. dr. Josine Blok. Hoewel we elkaar niet veel hebben gezien was zij onmisbaar voor het afbakenen van mijn onderzoeksvraag, en voor het besef dat de religieuze kant van de antieke sport zo'n belangrijke is, dat deze een centrale rol in mijn onderzoek "verdiende". Daarnaast heeft ze mijn eerste versie van zeer nuttig commentaar voorzien, dat mij geholpen heeft de tekst bij te schaven tot een resultaat waar ik eerlijk gezegd best trots op ben.

Tot slot wil ik graag iedereen bij het NIA bedanken voor alle hulp die ze me in Athene geboden hebben. Mede dankzij hen is mijn “Griekse tijd” een onvergetelijke geworden.

Heleen Schoonenberg
Utrecht, juni 2010

Inleiding

Sportwedstrijden nemen al eeuwenlang een belangrijke plek in de maatschappij in. Net als vandaag de dag brachten sportwedstrijden in de oudheid vermaak, kregen de winnaars veel eer en prijzen, en werd er tegen topatleten opgekeken. Er zijn echter ook veel verschillen tussen de antieke en de moderne sportpraktijken aan te wijzen. Het belangrijkste verschil zit in de religieuze context die in de oudheid altijd aanwezig was. Spelen werden zonder uitzondering gehouden tijdens religieuze festivals, ter ere van een god.

Vier spelen werden als “speciaal” beschouwd, waaronder de Olympische Spelen., die in 1896 nieuw leven ingeblazen kregen en nu ook in onze tijd nog wedstrijden van een buitengewone categorie vormen. Elk van dit viertal spelen, dat tezamen de zogeheten *periodos* vormde, werd gehouden bij een heiligdom waar tijdens het festival atleten en bezoekers uit heel Griekenland op afkwamen. Behalve deze “speciale spelen” kende de Griekse wereld nog honderden andere grote en kleine sportwedstrijden, die zonder uitzondering tijdens religieuze festivals gehouden werden. Het bekendste festival dat niet bij de *periodos* behoorde waren de Panathenaeën, een vierjaarlijks festival dat in Athene plaatsvond.

De spelen van de *periodos* stonden er om bekend dat er geen prijzen van materiële waarde werden uitgereikt; de atleten streden louter om de eer en de goddelijke glorie, belichaamd in een gewijde overwinningskrans. Deze krans benadrukte de hoge religieuze status die de festivals hadden. De Panathenaeën daarentegen reikten prijsamforen van enorme waarde uit – atleten die in Athene een overwinning behaalden, kregen een prijs die een waarde had van soms wel meerdere jaarsalarissen. Maar kunnen we dit wel zo zwart-wit stellen? Is het wel zo dat de spelen uit de *periodos* louter (goddelijke) eer en glorie brachten, en dat men bij de Panathenaeën enkel prijzen van materiële waarde uitreikte? Met andere woorden: welke prijzen werden er respectievelijk bij de spelen uit de *periodos* en bij de Panathenaeën uitgereikt, en wat zegt ons dit over de rol van de goden in deze spelen?

In dit onderzoek zal ik deze kwesties uitdiepen. Ik zal beginnen met de vraag hoe de Griekse godsdienst functioneerde, en dieper ingaan op de praktijk van de religieuze festivals. Vervolgens zal de plaats die de sport binnen deze festivals innam aan bod komen. De vier spelen uit de *periodos* zullen elk geïntroduceerd worden, evenals de Panathenaeën. Daarna zal de focus komen te liggen op de prijzen die uitgereikt werden: eerst zal geanalyseerd worden wat een overwinning in een wedstrijd uit de *periodos* een atleet opleverde, vervolgens wat een overwinning bij de Panathenaeën nu precies opbracht. Al deze aspecten zullen uitmonden in een conclusie die antwoord zal geven op de vragen die hierboven gesteld zijn.

HOOFDSTUK 1

Religieuze festivals

1.1. *Griekse religie*

De antieke Griekse maatschappij en godsdienst, ze zijn zo nauw met elkaar verweven dat het één niet los van het ander te zien is. Alle facetten van het leven hadden op één of andere wijze te maken met goden. Geboorte en dood, oorlog en vrede, politiek, landbouw, vermaak ... De goden waren werkelijk overal bij betrokken en hadden overal een hand in. Tempels en heiligdommen waren volop aanwezig, standbeelden van goden waren letterlijk op iedere straathoek te vinden, en het brengen van offers was dagelijkse kost. De godsdienst was zodanig geïntegreerd in het leven, dat de Grieken er zelf niet eens een woord voor hadden. Het is in wezen dus anachronistisch om over “de antieke Griekse godsdienst” te spreken, en onderscheid te maken tussen bepaalde onderdelen uit het Griekse leven die wel, en andere die volgens ons niet tot de “godsdienst” behoren. De rituelen, offerplechtigheden, en het geloof in de aanwezigheid van goden behoorden simpelweg bij het leven. De antieke Griekse religie was een publiek en gemeenschappelijk fenomeen – wezenlijk kunnen we spreken van een staatsaangelegenheid. Atheïsme was, zeker tot aan de vijfde eeuw v.C., dan ook geen optie. De goden maakten nu eenmaal deel uit van het leven. De hele kwestie van al dan niet in goden geloven bestond nog niet.¹

De antieke Griekse godsdienst was vooral heel pragmatisch. Zeker, er waren bijvoorbeeld mysterieculen die gericht waren op het leven na de dood; maar verreweg de meeste offerdiensten werden gehouden in de hoop hier in de nabije toekomst voordeel van te hebben. Polytheïstisch als de antieke Griekse godsdienst was, wendde men zich voor een bepaald doel tot een bepaalde god. Voor het winnen van een oorlog werd bijvoorbeeld Ares of Athena aangeroepen, en voor liefde riep men Aphrodite in. Een heiligdom was vaak gewijd aan slechts één bepaalde god. In Euripides' *Hippolytos* (428 v.C.) zien we duidelijk wat voor verstrooid karakter de Griekse godsdienst had; Hippolytos sterft in deze tragedie namelijk een tragische dood aangezien hij wel de godin Artemis, maar niet Aphrodite eert – laatstgenoemde wordt jaloers en wreekt zich. In deze tragedie zien we ook een ander belangrijk karakter van de antieke Griekse godsdienst naar voren komen; de goden werden in de verhalen als antropomorf voorgesteld. In de vertellingen zagen ze er uit als mensen, gedroegen ze zich als mensen, en stonden ze dicht bij de mensen. Er bestaan dan ook ontelbaar veel mythen die verhalen over contact tussen mensen en goden – kinderen die uit een relatie

¹ Jan N. Bremmer, *Greek Religion* (Oxford: Oxford University Press), 1999, pp. 1–2.

tussen een mens en een god of godin zouden zijn ontstaan zijn bepaald geen uitzondering. Toch moeten we hieruit niet concluderen dat de goden in de oudheid louter als antropomorf werden gezien. Goden waren bovennatuurlijke wezens, en de Grieken geloofden in de enorme kracht die van hen uit ging. Hoewel de voorstelling van de goden in de verhalen duidelijk heel anders is dan bijvoorbeeld de christelijke voorstelling van God, kwamen er bij de Griekse religie zeker ook diepe, religieuze gevoelens kijken die niet zomaar uitgevlakt moeten worden.²

Het pragmatisme dat de Griekse godsdienst zo eigen is hangt samen met de praktische kant die de religie kenmerkt. Waar aanhangers van ‘moderne’ religies als het Christendom het geloof vooral op een individuele, interne, spirituele wijze uitoefenen, was de antieke Griekse religie een collectieve aangelegenheid, nauw verweven met de polis en het dagelijks bestuur hiervan. Natuurlijk beleefden de Grieken hun godsdienst ook met individuele gevoelens, maar eer bewijzen aan de goden geschiedde in de eerste plaats niet door gedachten of innerlijke gebeden, maar door al dan niet collectieve handelingen als offers en eerbetuingingen. *Antike Religion ist Händlung, nicht Haltung*, zo merkte M. Clauss treffend op.³ Een belangrijk voorbeeld van zo’n *Händlung* zijn de festivals die gehouden werden.

1.2. *Festivals*

De Griekse kalender was behoorlijk volgepland met allerhande festivals – een manier om met de veelvuldigheid aan goden om te gaan. De agenda verschilde per polis, maar binnen een polis waren de festivals strak gepland. Binnen Athene hadden de verscheidene *demen*, de bestuurseenheden binnen de polis, hiernaast zelfs nog eigen kleinere festivals en offerplechtigheden.⁴

De religieuze festivals hadden ieder een eigen karakter. Sommige festivals deden meer denken aan geheimzinnige culten met mysterieuze, rituele processies, waar andere juist een heel open karakter hadden. Bij sommige festivals deed de hele stad mee, bij andere waren slechts een paar speciaal gekozen deelnemers betrokken. Sommige festivals duurden slechts één dag, andere namen een hele week in beslag. Het belangrijkste onderdeel van de activiteiten was echter overal de offerplechtigheid. Hoezeer de festivals ook van elkaar verschilden, een offerplechtigheid kwam altijd voor. Tijdens de Panathenaeën, het grootste festival van Athene, werden maar liefst honderd koeien gedood – een dergelijk aantal offerdieren was echter ongebruikelijk. Kleinere festivals kwamen nooit aan een dergelijk exorbitant hoog aantal offerdieren, laat staan koeien: die waren veel te kostbaar. De offerplechtigheden werden begeleid door gebeden die precies uitlegden wat er geofferd werd en, belangrijker nog, wat er nu terug werd verwacht van de godheid. Ook hier zien we duidelijk het pragmatische aspect van Griekse religie, het zogeheten *do ut des*: ik geef, opdat jij geeft. Het aspect van offeren om hier een gunst voor terug te krijgen moet echter niet worden opgevat als

² Idem, pp. 4–6.

³ M. Clauss, *Kaiser und Gott. Herrscherkult im römischen Reich* (Stuttgart/Leipzig: B.G. Teubner), 1999, p. 23.

⁴ Simon Price, *Religions of the Ancient Greeks* (Cambridge: Cambridge University Press), 1999, pp. 28–29.

het “omkopen” van goden, of als rechtstreekse ruilhandel. Eerder kunnen we stellen dat het brengen van offers ten doel had de goden gunstig te stemmen, om daar in de toekomst van te profiteren.⁵

Een ander terugkerend element was het zingen van hymnen. In een hymne werd een god aangeropen, één of meer van zijn grootse daden bezongen, en tot slot werd om een goddelijke gunst gevraagd. Ook door middel van deze hymnen probeerde men dus eerst de goden gunstig te stemmen, en hoopte men hier vervolgens iets voor terug te krijgen.

Vaak vormden ook sportwedstrijden een onderdeel van de eerbetuigingen op festivals. Hier zal ik nu uitgebreid op ingaan.

⁵ Idem, pp. 34–38.

HOOFDSTUK 2

Festivals en sport

2.1. *De periodos*

Bij veel religieuze festivals vormden sportwedstrijden een onderdeel van de eerbetuigingen. De wedstrijden werden niet alleen georganiseerd om de goden te eren, maar brachten ook prestige voor de stad of het heiligdom – met daarbij alle politieke en economische voordelen die er uit voortvloeiden. De sportwedstrijden boden zodoende vermaak voor deelnemers en toeschouwers, economische activiteit voor de organiserende stad, en gaven atleten de kans uit te blinken. Maar bovenal sportte men voor de goden: men geloofde dat de goden zelf ook aanwezig waren bij de evenementen, en dat zij genoten van de aanblik van de getrainde atleten die het tegen elkaar opnamen. David Sansone geeft wat dit betreft naar mijn mening de mooiste omschrijving: “sport [...] is a ritual sacrifice of human energy”.¹ Waar de wedstrijden in eerste instantie slechts één van de vele onderdelen van een festival waren, ontwikkelden ze zich in een aantal gevallen tot het hoofdprogramma.

Vier festivals groeiden bij uitstek boven hun lokale bekendheid uit en raakten meer algemeen bekend. Deze festivals werden als “speciaal” aangemerkt en kregen in de archaische en klassieke tijd de status van “panhelleens festival”: de Olympische Spelen ter ere van Zeus te Olympia, de Pythische Spelen ter ere van Apollo te Delphi, de Isthmische Spelen op de landengte (*isthmos*) bij Korinthe tijdens het festival voor Poseidon, en de Nemeïsche Spelen te Nemea die evenals de Olympische Spelen ter ere van Zeus gehouden werden. Vanaf het begin van de tweede eeuw v.C. werd dit viertal spelen de *periodos*, “ronde”, genoemd. Eerder werden ze dus niet als samenhangend wedstrijd-circuit gezien – wel hadden ze stuk voor stuk een status aparte.² De spelen worden ook wel kransspelen genoemd, *stephanitēs agones* (van *stephanos*, krans, en *agon*, wedstrijd), omdat de winnaars gelauwerd werden met een gewijde krans. Andere kenmerken die de spelen deelden waren bijvoorbeeld dat bij elk van de festivals wapenstilstanden van kracht waren, en dat voorafgaand aan de festivals afgezanten stad en land afreisden om de spelen aan te kondigden. Daarnaast kenden de festivals elk hun eigen culten en hadden ze stuk voor stuk mythen die de oorsprong van het festival verklaarden.

¹ David Sansone, *Greek Athletics and the Genesis of Sport* (Berkeley, Los Angeles, en Londen: University of California Press), 1992, p. 73.

² Patrick Gouw, *Griekse atleten in de Romeinse keizertijd* (Amsterdam: Amsterdam University Press), 2009, p. 137. Ondanks het feit dat ik me in dit onderzoek tot de archaische-klassieke periode beperk, dus een tijd vóór de tweede eeuw v.C., zal ik toch het (anachronistische) *periodos* gebruiken om het viertal spelen aan te duiden.

De vier festivals met bijbehorende spelen werden zodanig gepland dat er nooit twee tegelijkertijd gehouden werden. De Olympische en Pythische Spelen vonden elk om de vier jaar plaats, waarbij de Pythische Spelen telkens in het midden van een olympiade gehouden werden. De Isthmische en Nemeïsche Spelen werden elke twee jaar gehouden. Het was dus onvermijdelijk dat er twee festivals in één jaar gehouden werden – de Isthmische Spelen vielen telkens in hetzelfde jaar als de Olympische en de Pythische Spelen. Daarom werden de Isthmische Spelen in de lente gehouden, voorafgaand aan de Olympische of Pythische Spelen die in de zomer van datzelfde jaar gehouden werden. Tabel 1 geeft een voorbeeld van een *periodos*.

Tabel 1. Voorbeeld van een *periodos*³

480 v.C.	Voorjaar: Isthmische Spelen, zomer: Olympische Spelen
479 v.C.	Zomer: Nemeïsche Spelen
478 v.C.	Voorjaar: Isthmische Spelen, zomer: Pythische Spelen
477 v.C.	Zomer: Nemeïsche Spelen
476 v.C.	Voorjaar: Isthmische Spelen, zomer: Olympische Spelen
475 v.C.	Zomer: Nemeïsche Spelen
474 v.C.	Voorjaar: Isthmische Spelen, zomer: Pythische Spelen

Een belangrijk kenmerk van de spelen was dat er een grote mate van gelijkheid was. De deelnemers aan de wedstrijden hadden dezelfde formele rechten, moesten dezelfde regels volgen, en de winnaar kreeg een vooraf vastgestelde prijs. Alleen de eigen prestaties en kracht van de atleten deden ertoe tijdens de wedstrijden. Winnaars werden vastgesteld op basis van objectieve criteria, overtredingen werden gestraft ongeacht de sociale of economische status van de overtreder, en de deelnemers sportten naakt, waardoor nog meer ongelijkheid wegviel. In een wereld waar structurele ongelijkheid heerste is dit een uiterst uitzonderlijke situatie. Stephen G. Miller beweert zelfs dat de politieke term *isonomia*, een begrip dat één van de pijlers van de democratie aanduidt – gelijkheid voor de wet – zijn oorsprong in de antieke sport vindt.⁴

De vier festivals waren, zoals gezegd, stuk voor stuk panhelleens. Uit heel Hellas en omstreken stroomden sporters en toeschouwers toe om de evenementen mee te maken. Hoewel de Griekse wereld toentertijd een lappendeken was van afzonderlijke stadstaten, elk met een eigen politiek en identiteit, kwam men bij de festivals samen om gezamenlijk offerplechtigheden te houden en het tegen elkaar op te nemen op de atletiekbaan. Want behalve veel verschillen hadden de staten ook veel gemene delers; te denken valt aan taal, goden, mythologie, en natuurlijk de passie voor sport en competitie. Het oudste festival, de Olympische Spelen, begon klein. De roem van het festival werd vooral met de kolonisatie van de Mediterrane wereld, grofweg in de achtste – zevende eeuw v.C., steeds wijder verspreid. Emigranten bleven terugkomen, en “nieuwe Grieken” maakten hun opwachting op de spelen.⁵

³ Naar Wolfgang Decker, *Sport in der griechischen Antike. Von minoischen Wettkampf bis zu den Olympischen Spielen* (München: Beck), 1995, p. 40.

⁴ Stephen G. Miller, *Ancient Greek Athletics* (New Haven en Londen: Yale University Press), 2004, pp. 232–233.

⁵ Donald G. Kyle, *Sport and Spectacle in the Ancient World* (Oxford: Blackwell Publishing), 2007, p. 58.

Tijdens de spelen was de zogeheten *ekecheiria*, een heilige wapenstilstand, van kracht. Het idee dat dit inhield dat alle oorlogen tijdelijk stil werden gelegd kan worden afgedaan als een zwaar geromantiseerd beeld. In beginsel had de *ekecheiria* uitsluitend betrekking op het gebied van de polis waar het festival plaatsvond – dat was tijdelijk onschendbaar. Daarnaast kregen atleten, toeschouwers, en gezantschappen een veilige heen- en terugreis gewaarborgd.⁶

Naast deze *stephanitēs agones* kende de Griekse wereld nog talloze andere spelen. Elke polis had wel zijn eigen wedstrijden, en grote steden als Athene, Sparta, en Korinthe organiseerden er zelfs meerdere per jaar. Veel van deze spelen trokken net als de kransspelen atleten aan uit de hele Griekse wereld; de prijzen die werden uitgereikt waren dan ook zeker de moeite waard. Oorspronkelijk werden er lokale, kostbare producten uitgereikt – zo boden de Panathenaeën (waarover later meer) in Athene olijfolie in prachtige amforen, konden atleten in Pellene wollen mantels winnen, werden in Kleitor en Tegea bronzen voorwerpen uitgereikt, gingen de winnaars bij de Lykaia in Arcadië met bronzen driepoten naar huis, en werden in Argos tijdens de zogeheten Heraia bronzen schilden uitgereikt.⁷ Omdat deze spelen prijzen van materiële waarde uitreikten, spreken we ook wel van *chrēmatitēs agones*, spelen waarbij prijzen werden uitgereikt die een zekere gebruikswaarde hadden.⁸ *Chrēmata* is het zelfstandig naamwoord (in het meervoud) dat af te leiden is van *chrē*, “het is nodig”. *Chrēmata* betekent zogezegd “dingen die nuttig zijn”, “dingen waar je wat aan hebt”, ofwel, “gebruiksvoorwerpen”. Dit kan in eerste instantie natuurlijk van alles zijn; later spitst de betekenis van *chrēmata* zich toe op “geld”. De term *chrēmatitēs agones* wordt dan ook vaak vertaald als “geldspelen”.⁹

In het vervolg zullen de vier spelen die de *periodos* vormden nader besproken worden, te beginnen bij de oudste en meest bekende: de Olympische Spelen. Daarna zullen de Panathenaeën kort geïntroduceerd worden, en vervolgens zullen de prijzen die bij de verschillende festivals uitgereikt worden aan bod komen.

2.2. De Olympische Spelen

De meest prestigieuze en oudste spelen werden gehouden door de stadstaat Elis, tijdens het vierjaarlijkse festival gewijd aan Zeus. Hoe versnipperd de mediterrane wereld ook was, om de vier jaar kwamen atleten en bezoekers van alle kanten bij het tempelcomplex in Olympia tezamen. Ter ere van de oppergod werd er dan een groot vijfdaags festival gehouden met zeer prestigieuze sportwedstrijden. De deelnemers werden geacht zich tenminste

⁶ Decker, *Sport in der griechischen Antike*, p. 117.

⁷ H. van Looy, ‘Kransen zijn meer waard dan prijzen’, in D. Vanhove (ed.), *Sport in Hellas – van spel tot competitie* (Brussel: Paleis voor schone kunsten), 1992, pp. 125–129, hier p. 126.

⁸ Kyle, *Sport and Spectacle*, p. 150.

⁹ Zie voor meer hierover Sitta von Reden, *Money in Classical Antiquity* (Cambridge: Cambridge University Press), 2009.

een maand van tevoren in Elis te melden, om onder het toezien van scheidsrechters tezamen te trainen.¹⁰

Al eeuwen voor de eerste Olympische Spelen werden in Olympia religieuze culten uitgevoerd. De in het oog springende berg van Kronos werd sinds mensheugenis geassocieerd met hogere machten. Aan de voet van de berg werden vruchtbaarheidsriten gehouden, en Olympia was ook bekend om het orakel van Ge, de aardgodin. Geleidelijk aan kwam de verering van Zeus op – aangenomen wordt, dat het altaar van Zeus vanaf de tiende eeuw v.C. bestond. Volgens de legende markeerde het altaar de plek waar Zeus een bliksemschicht heen had gezonden vanaf de berg Olympos, om het gebied als gewijde grond aan te merken.¹¹

Naarmate de jaren verstreken werd het complex te Olympia steeds uitgebreider. Vanaf de zesde eeuw v.C. begon men er tempels te bouwen; de oudste tempel is de tempel van Hera.¹² Het hoogtepunt was echter onmiskenbaar de tempel van Zeus. Het kostte tien jaar om de bouw te voltooien, maar vanaf 456 v.C. stond er dan ook een gigantische, prachtige tempel. Binnenin stond een dertien meter hoog beeld van Zeus, dat gemaakt was van goud en ivoor (figuur 1). Later werd dit beeld opgenomen in de lijst der zeven wereldwonderen. De beroemde beeldhouder Pheidias was de maker van het beeld – later zou hij het beeld van Athena voor in het Parthenon in Athene maken. Zijn werkplaats had hij op het terrein van Olympia staan.¹³

Over de begindagen van de Olympische Spelen zelf is helaas niet veel bekend. Aan de hand van een lijst van overwinnaars is het jaar 776 v.C. uit de bus gekomen als het jaar waarin de spelen voor het eerst gehouden zouden zijn. Hoewel dit allesbehalve zeker is, wordt bij gebrek aan beter dit jaar traditioneel als beginpunt aangehouden.¹⁴ De Grieken zelf hielden, zoals voor zoveel dingen die belangrijk voor hun waren, een mythologische oorsprong aan. Volgens hen lagen de wortels van de spelen in de mythologische tijd van voor de Trojaanse Oorlog. De vertelling gaat, dat de Peloponnesiërs gedurende de negende eeuw v.C. de cultus voor Zeus verwaarloosden. Onrust brak uit op de landtong, totdat de Spartaanse wetgever Lykurgus en Iphitos van Elis, allebei afstammelingen van Herakles – van wie ook wel verteld werd dat hij de échte oprichter van de Olympische Spelen was – besloten om samen met Kleothenes van Pisa het Olympische festival weer nieuw leven in te blazen. De oude cultus zou worden hersteld, en atletieknummers zouden worden toegevoegd. Het orakel van Delphi gaf haar goedkeuring, en verlangde dat er een wapenstilstand afgesloten zou worden onder alle steden die mee wilden doen met de wedstrijden. Hoewel de Peloponnesiërs eerst weigerden deze regel te accepteren, kwamen ze tot inkeer nadat ze door Zeus met hongersnood en plagen werden gestraft. Het orakel te Delphi drong er nogmaals op aan de Zeuscultus in Olympia te herstellen, en zo geschiedde. Bij de eerste vijf spelen werden er geen overwin-

¹⁰ M.I. Finley en H.W. Pleket, *The Olympic Games: the First Thousand Years* (Londen: Chatto & Windus), 1976, p. 26. Over de trainingsperiode en de vraagstukken daaromtrent zie Nigel B. Crowther, 'The Olympic Training Period', *Nikephoros* 4 (1991), 161–166.

¹¹ Judith Swaddling, *The Ancient Olympic Games* (Londen: The British Museum Press), 2008, p. 16.

¹² Idem, p. 8.

¹³ Idem, p. 19.

¹⁴ Kyle, *Sport and Spectacle*, pp. 105–106.

Figuur 1. Reconstructie van het Zeusbeeld te Olympia.

ningskransen uitgereikt, maar op verzoek van wederom het orakel te Delphi werden er vanaf de zesde editie van de spelen olijfkranen uitgereikt aan de winnaars.¹⁵ In hoofdstuk 3.1.3. zal hier uitgebreider op worden ingegaan.

¹⁵ A.E. Raubitschek, 'The Panhellenic Idea and the Olympic Games', in *The Archaeology of the Olympics*, ed. Wendy J. Raschke (Wisconsin: The University of Wisconsin Press), 1988, pp. 34–35.

De regels die tijdens de Olympische Spelen golden werden overgenomen en gerespecteerd door de andere panhelleense spelen. Ook wat betreft het programma was Olympia toonaangevend. De andere festivals en de vele minder belangrijke spelen namen aanvankelijk het Olympische programma over, en naarmate de tijd verstreek kopieerden ze vaak ook de veranderingen en vernieuwingen die Olympia doorvoerde. Natuurlijk waren er verschillen in de programma's, maar de basisvorm bleef bij elk festival min of meer hetzelfde, namelijk gelijk aan dat van Olympia. De Pythische Spelen hadden nog het meest afwijkende programma: tijdens dat festival werden er veel meer muzikale wedstrijden gehouden.¹⁶

2.3. De Pythische Spelen

De Pythische Spelen vormden na de Olympische Spelen het grootste atletiektfestival. Net als de Olympische Spelen werd het evenement om de vier jaar gehouden – precies in het midden van elke Olympiade. Zoals de naam reeds doet vermoeden, werden de spelen bij het orakel van de Pythische Apollo in Delphi gehouden. Het orakel van Delphi, ook wel de “navel van de wereld” genoemd, was al voor de invoering van de sportwedstrijden bekend in heel Griekenland en daarbuiten. Homeros verhaalt in zijn beide epen reeds over het orakel.¹⁷ Gedurende de bloeiperiode van de Griekse kolonisatie, van de laat achtste tot de zevende eeuw v.C., vroeg bijna elke Griekse stad die een kolonie wilde stichten het orakel in Delphi om raad.¹⁸

Het orakel functioneerde dus reeds zo'n driehonderd jaar toen in 582 v.C. de Pythische Spelen hun definitieve vorm kregen. Hoewel het programma niet geheel gelijk was aan het Olympische draaiboek, vinden we zeker ook veel overeenkomsten. Zo stonden er bijvoorbeeld tijdens beide spelen drie loopwedstrijden en de pentatlon (vijfkamp) voor mannen op het programma – maar Delphi had deze nummers ook nog in de jongenscategorie. Met zestien nummers had Delphi meer op het programma staan dan Olympia, dat dertien categorieën telde. De Pythische Spelen hadden met name op het gebied van muziek meer wedstrijden. Deze muziekwedstrijden werden waarschijnlijk ook al veel langer gehouden – niet verwonderlijk, aangezien de spelen plaatsvonden tijdens het festival van Apollo, god van de muziek. Waar op de Olympische Spelen ook wel enkele muzikale concoursen gehouden werden, hadden de Pythische Spelen dus een hybride programma van muzikale en sportwedstrijden. Zodoende werden de spelen zeker geen zwak aftreksel van de Olympische Spelen, maar behielden ze een eigen identiteit.¹⁹ In dit onderzoek zal ik me enkel concentreren op de atletiekwedstrijden.

¹⁶ Panos Valavanis en David Anthony Hardy, *Games and Sanctuaries in Ancient Greece. Olympia, Delphi, Isthmia, Nemea, Athens* (Los Angeles: The J. Paul Getty Museum), 2004, pp. 408–409.

¹⁷ Zie *Ilias* 404–405 en *Odyssee* 8.79–8.81.

¹⁸ Manolis Andronicos, *Delphi* (Athene: Ekdotike Athenon S.A.), 1997, pp. 6–7.

¹⁹ Kyle, *Sport and Spectacle*, pp. 137–139.

2.4. *De Isthmische Spelen*

Zo'n elf kilometer van Korinthe, op de landtong Isthmië, werden om de twee jaar de Isthmische Spelen gehouden. Net als bij de Olympische Spelen hielden de Grieken een mythologische oorsprong aan van het festival. Er zijn twee varianten: de eerste variant verhaalt over de verdrinking van Melikertes, een neef van koning Sisyphus. Het lichaam zou zijn aangespoeld op Isthmië, alwaar Sisyphus lijkspele voor zijn neef ingesteld zou hebben.²⁰ De andere mythe beweert dat Theseus de Isthmische Spelen als eerbetoon aan Poseidon instelde, als reactie op de Olympische Spelen die Herakles voor Zeus in het leven geroepen zou hebben.²¹

Archeologische vondsten tonen aan dat vanaf halverwege de elfde eeuw v.C. er reeds riten plaatsvonden op de site. Net als in Olympia maakte een lokaal heiligdom een enorme groei door. In 580 v.C. werd het al bestaande festival ter ere van Poseidon groots uitgebreid. Het Olympische programma werd ook hier als inspiratie gebruikt, maar niet klakkeloos overgenomen. Zo stonden er, naast de uit Olympia bekende nummers als loopwedstrijden, pentatlon, en pankration, ook vele paardenwedstrijden op het programma. Aangezien Poseidon onder andere de god van de paarden is, is de nadruk op hippische nummers zeer begrijpelijk.²²

2.5. *De Nemeïsche Spelen*

De laatst opgerichte spelen, en meteen ook de spelen uit de *periodos* met het minste aanzien werden in Nemea gehouden. Hoewel de welbekende mythe van Herakles en de Nemeïsche leeuw doet vermoeden dat deze halfgod aan de mythologische wieg van de Nemeïsche Spelen zou staan, is dit niet het geval. Het verhaal gaat dat het zoontje van koning Lykurgus van Nemea, Opheltes, gedood zou zijn door een slang. Om dit te memoreren zouden vervolgens de Nemeïsche Spelen ingesteld zijn. Volgens Pausanias stond de tombe van Opheltes samen met die van zijn vader binnen een soort van stenen omheining, waar ook een aantal altaren gestaan zou hebben.²³ Pausanias is echter de enige die van de altaren spreekt, en helaas geeft hij niet duidelijk aan wat de exacte plaats is. Opgravingen hebben de overblijfselen van een tempel voor een heldencultus blootgelegd, aan de zuidwestkant van het gewijde gebied. Het is zeer goed mogelijk dat dit de plek is waar eer werd betoond aan de jonggestorven Opheltes.²⁴

Hoewel deze heldencultus zeer nauw verbonden was met Nemea en met de Nemeïsche Spelen, was net als in Olympia de cultus ter ere van Zeus de belangrijkste. Er zijn echter weinig aanwijzingen dat er al voor de zesde eeuw v.C. een Zeusverering plaats zou hebben

²⁰ Paus. 1.44.7–8.

²¹ Plut., *Thes.* 25.4–5.

²² Kyle, *Sport and Spectacle*, pp. 140–141.

²³ Paus. 2.15.2–3.

²⁴ Stella G. Miller, 'Excavations at the Panhellenic Site of Nemea', in *The Archaeology of the Olympics*, ed. Wendy J. Raschke (Wisconsin: The University of Wisconsin Press), 1988, p. 143.

gevonden. In de eerste helft van de zesde eeuw v.C. werd de eerste tempel ter ere van de oppergod te Nemea gebouwd – dat is dus ongeveer gelijk met de instelling van de Nemeische Spelen. Deze tempel werd in de vijfde eeuw v.C. verwoest, en pas halverwege de vierde eeuw v.C. vervangen door een bouwwerk waar nu nog een aantal zuilen van overeind staan.²⁵

In de tussentijd werd het festival wel gehouden, maar niet in Nemea. Literaire bronnen geven aan dat de wedstrijden tussen circa 410–330 v.C. in Argos gehouden werden.²⁶ De locatie in Argos is tot op heden nog niet opgegraven, wel zijn er contouren van een stadion te herkennen in het dal tussen twee heuvels bij Argos, de Larissa en de Apsis.²⁷

2.6. De Panathenaeën

De Panathenaeën begonnen als een kleinschalig, eendaags eerbetoon aan Athena, zoals aan iedere Olympische god een bepaalde dag in het jaar gewijd was. Het festival bestond in ieder geval al vanaf de zevende eeuw v.C., maar kent waarschijnlijk een nog langere geschiedenis. Plutarchus schrijft de oprichting toe aan Theseus – ook voor de Panathenaeën geldt, dat de Grieken de historische oprichting terugvoerden op lang vervlogen, mythische tijden.²⁸

Een legende vertelt dat de verjaardag van Athena in de zomer viel, op de 28^e van de maand Hekatombaion (ongeveer gelijk aan onze maand juli) – logischerwijze werd die datum dan ook gekozen voor de Panathenaeën. Op haar jaarlijkse festival zou Athena een nieuwe jurk aangeboden krijgen – op deze manier werd Athena Erganē geëerd; Athena als beschermvrouwe van de handwerken, in het bijzonder van de weefkunst. In een statige processie zou de jurk naar een beeld van de godin worden gebracht. Een leuke kanttekening hier is dat toen er een kolossaal beeld van de godin kwam, de jurk evenzozeer “meegroeiende”.²⁹

De belangrijkste ontwikkeling – of toch in ieder geval voor dit onderzoek – is de toevoeging van sportwedstrijden aan het programma. Dit vond plaats in 566–565 v.C. Aanzetter hiertoe was hoogstwaarschijnlijk Hippokleides, een edelman uit Athene, die in die tijd archont was. Om de vier jaar werden er nu grote sportwedstrijden gehouden, tijdens de zogeheten “Grote Panathenaeën”. In de tussenliggende jaren werd het festival in kleinere vorm gehouden gehouden.³⁰ Met de instelling van sportwedstrijden als onderdeel van de

²⁵ Idem, pp. 142–144.

²⁶ Paus. 6.2.11; 6.4.1–3.

²⁷ Stephen G. Miller (ed.), *Nemea: a Guide to the Site and Museum* (Berkeley en Los Angeles: University of California Press), 1990, p. 43.

²⁸ Plut., *Theseus* 24.3–4.

²⁹ H.W. Parke, *Festivals of the Athenians* (Londen: Thames and Hudson Ltd), 1986, p. 32. Vergelijk echter Erika Simon, *Festivals of Attica – An Archaeological Commentary* (Wisconsin: University of Wisconsin Press), 1983, p. 58, die beweert dat de *peplos* slechts om de vier jaar geweven werd. In dit onderzoek zal ik niet verder op deze kwestie ingaan.

³⁰ Het is aannemelijk dat er ook tijdens de kleinere Panathenaeën sportwedstrijden op het programma stonden. David J. Phillips geeft in een voetnoot aan dat het allesbehalve duidelijk is hoe lang de “kleine Panathenaeën” nu precies duurden, en welke wedstrijden er gehouden werden. Hij belooft er een aparte publicatie aan te wijden. Zie hiervoor David J. Phillips, ‘Athenian Political History: a Panathenaic Perspective’, in *Sport and festival in the Ancient Greek World*, ed. David J. Phillips en David Pritchard (Swansea: The classical press of Wales), 2003, 201–202. In dit onderzoek zal ik me richten op de Grote Panathenaeën, die simpleweg aangeduid zullen worden met “Panathenaeën”.

Panathenaeën volgde Athene de trend die in 582 v.C. ingezet was door Delphi – daar werden vanaf dat jaar de Pythische Spelen gehouden. De Isthmische Spelen volgden twee jaar later, en de Nemeïsche Spelen werden in 573 v.C. geïntroduceerd.

Peisistratus, die van 546 tot 527 v.C. over Athene heerste, heeft de Panathenaeën verder ontwikkeld. Hij heeft nog meer wedstrijden op het programma gezet, zoals het reciteren van Homeros' epen. Van veel evenementen is echter niet duidelijk wanneer ze precies zijn ingevoerd. Zeker is wel dat er, behalve atletiek en recitatiewedstrijden, ook krachtmetingen in de paardensport en muziek waren, en dat er bootraces gehouden werden. De wedstrijd in het declameren van de verzen van Homeros was uniek – geen van de spelen uit de *periodos* kende een dergelijk onderdeel. Ook voor deze competities geldt, dat ze om de vier jaar tijdens de Panathenaeën in grote vorm gehouden werden. Over de tussenliggende jaren is helaas weinig bekend.

Het programma van de Panathenaeën was dus erg uitgebreid. Er vonden muziekwedstrijden, atletiekonderdelen, en nummers met een militaire inslag plaats. De afbeeldingen die vanaf de instelling van de Grote Panathenaeën de prijsamforen domineren, tonen hardloopwedstrijden en scènes uit de paardensport. Prijsamforen vanaf 530 v.C. tonen worstelscènes, afbeeldingen van bokswedstrijden, en pankration. Andere programmaonderdelen waren bijvoorbeeld de *euandria*, een wedstrijd in mannelijke schoonheid, *hoplitodromos*, hardlopen in volle wapenrusting, een estafeteloop met brandende toortsen, en een bootrace. De disciplines kenden een jongens-, adolescenten-, en mannencategorie.³¹

Net als bij de spelen uit de *periodos* gingen er ook bij de Panathenaeën een aantal maanden van tevoren boodschappers, zogeheten *spondophoroi*, op pad om de spelen in Griekenland en omstreken aan te kondigen. In de vijfde eeuw v.C. was het gebruikelijk dat de bondgenoten van Athene niet alleen een delegatie zonden om in de processie mee te lopen, maar ook een koe en een wapenrusting inbrachten om aan Athena te offeren.³²

De spelen werden niet georganiseerd vanuit een heiligdom, maar werden voorbereid door tien mannen, *athlothetai* (“prijsmakers”) genoemd. Uit elke *phyle* (“stam” binnen Athene) werd één man door het lot aangewezen. De tien vervulden vier jaar lang de taken die bij het organiseren van de Panathenaeën hoorden:

[The] Stewards of the Games, one from each tribe, who when passed as qualified hold office for four years, and administer the procession of the Panathenaic Festival, and the contest in music, the gymnastic contest and the horse-race, and have the Robe made, and in conjunction with the Council have the vases made, and assign the olive-oil to the competitors. Arist. *Const. Ath.* 60.³³

Even verderop geeft Aristoteles aan dat de *athlothetai* vanaf de vierde van de maand Hekatombaion, de maand waarin de Panathenaeën gehouden werden, in het Prytaneion dineerden.³⁴

³¹ Kyle, *Sport and spectacle*, pp. 157–166.

³² Jennifer Neils en Stephen V. Tracy, *The Games at Athens* (Athene: American School of Classical Studies), 2003, pp. 12–13.

³³ Vertaling H. Rackham.

³⁴ Arist. *Const. Ath.* 62.2.

De Panathenaëën waren bij uitstek een festival dat in een religieuze context veel wereldlijke elementen plaatste. Natuurlijk werden alle evenementen ter ere van Athena gehouden – de atletiekwedstrijden, de muziekwedstrijden, de processie, de offerplechtigheid ... – maar het is aan veel dingen te zien dat het festival door en in een dynamische stadstaat gehouden werd. Want hoewel de Panathenaëën, zoals gezegd, van het begin af aan een religieus festival waren, kwam een andere functie van het festival steeds meer op: het uitdragen van de grootsheid en de superioriteit van Athene aan de burgers en bezoekers. Zodoende werd niet alleen de verjaardag van de godin Athena gevierd, maar ook de grootsheid van de stad Athene zelf.³⁵ Dit kwam het meest duidelijk tot uiting in de uitreiking van de Panathenaïsche prijsamforen, waar ik in hoofdstuk 3.2.1. nog uitgebreid op terugkom. Ook hadden de Panathenaëën teamwedstrijden op het programma staan waar alleen inwoners van Athene aan mee konden doen. Al deze nummers hadden een militaire inslag. We kunnen ons voorstellen dat zulke wedstrijden, waarbij bijvoorbeeld te denken valt aan de pyrrhische dans – een dans uitgevoerd door een groep mannen in volle wapenrusting – de militaire macht van Athene bij uitstek toonden.³⁶

³⁵ Donald G. Kyle, 'The Panathenaic Games: Sacred and Civic Athletics', in Jennifer Neils (ed.), *Goddess and Polis. The Panathenaic Festival in Ancient Athens* (Princeton: Princeton University Press), 1992, pp. 77–101, hier p. 80.

³⁶ Idem, pp. 94–95.

HOOFDSTUK 3

Prijzen op de festivals

3.1. *De periodos*

Zoals hierboven in tabel 1 af te lezen is, werden de Isthmische en Nemeïsche Spelen twee keer zo vaak gehouden als de spelen in Olympia en Delphi. In deze verdeling is meteen de exclusiviteit van de twee laatstgenoemde spelen terug te zien – binnen de *periodos* stonden deze spelen het hoogst in aanzien, met de Olympische Spelen als absoluut summum. Een overwinning in één van de festivals, en dan dus met name in de Olympische Spelen, bracht een sporter onnoemelijk veel eer. Pausanias verzucht in de beschrijving die hij van Griekenland schreef niet voor niets:

Many are the sights to be seen in Greece, and many are the wonders to be heard; but on nothing does Heaven bestow more care than on the Eleusinian rites and the Olympic games.

Pausanias 5.10.1–4.¹

De prijzen die werden uitgereikt op de festivals bevestigden de speciale status. Winnaars werden namelijk gelauwerd met een krans. In Olympia kreeg de overwinnaar een krans van olijftakken, in Isthmië een krans van pijnboomtakken, een overwinning bij de Pythische Spelen leverde een krans op die gemaakt was van takken van de laurierboom – de boom gewijd aan Apollo –, en in Nemea werd wilde selderij gebruikt.² De krans van pijnboomtakken die bij de Isthmische Spelen werd uitgereikt zou in het begin van de vijfde eeuw v.C. overigens vervangen worden door een krans van selderijtakken – er zijn aanwijzingen dat vanaf de tweede eeuw v.C. beide materialen gebruikt werden.³

Om te begrijpen wat een dergelijke prijs voor betekenis had in de antieke wereld, is het belangrijk om twee elementen van de Griekse cultuur nader te bekijken: de alom aanwezige eerezucht, en de invloed en aanwezigheid van de goden in de sportwedstrijden.

3.1.1. *Eerezucht*

De Griekse cultuur was een eerezuchtige. Het was enorm belangrijk om beter te zijn dan anderen en om wedstrijden te winnen. Het is niet voor niets dat er in zoveel disciplines wedstrijden werden gehouden – van het reciteren van Homerische epen tot fluitspelen, van tragediespelen tot atletiekwedstrijden. Het Griekse woord voor een wedstrijd was *agon*. Of

¹ Vertaling W.H.S. Jones en H.A. Ormerod.

² Finley en Pleket, *The Olympic Games*, p. 24.

³ O. Broneer, 'The Isthmian Victory Crown', *AJA* 66 (1962), 259–263, hier 263.

het nu ging om een atletiekwedstrijd, een veldslag, of een rechtsgeding, overal gebruikte men het woord *agon*. De wedijver tussen de deelnemers was immers overal gelijk.⁴

Al in de epen van Homeros vinden we deze competitiedrift volop terug. Het meest expliciet zijn de aanmoedigingen van de vaders van Glaukos en Achilles – zij vertellen hun zoons “altijd krijgshaftig te zijn en de anderen steeds te overtreffen”.⁵ De *Ajax* van Sophokles (ca. 442 v.C.) geeft het meest extreme voorbeeld van eerzucht: in deze tragedie pleegt de Griekse held Ajax zelfmoord nadat hij een kudde schapen afgeslacht had, denkende dat hij de Griekse legerleiding aan het vermoorden was. De reden waarom hij de Griekse legerleiding wilde afmaken was omdat niet hij, maar Odysseus de wapens van de gesneuvelde Achilles toebedeeld had gekregen.

Met zoveel individuele eerzucht is het niet verwonderlijk dat de spelen uit de *periodos* geen teamwedstrijden kenden. Er waren alleen individuele nummers waarin atleten het tegen elkaar opnamen en om de eerste plek streden. Zoals hierboven reeds is opgemerkt hadden de Panathenaeën in Athene daarentegen wél een aantal teamwedstrijden op het programma staan, bijvoorbeeld de pyrrhische dans (dans in volle wapenrusting) en een estafetterace. De teamwedstrijden hadden stuk voor stuk een militaire inslag, en hier konden alleen inwoners van Athene aan meedoen.

Records werden niet bijgehouden; het ging er om wie er in de confrontatie op dat moment het beste was. Om het motto van de moderne Olympische Spelen, “meedoen is belangrijker dan winnen”, zou in de oudheid dan ook heel hard gelachen worden. De panhelleense spelen waren bij uitstek competitief, en de enige prestatie die er toe deed was het winnen van de wedstrijd. Deze competitieve geest zien we terug in het woord *athlon*, dat oorspronkelijk “prijs”, “beloning” betekende. Het werkwoord dat daarvan afgeleid kan worden, *athleuein*, betekent dan ook “strijden om een prijs”. Een deelnemer werd *athlētēs* genoemd: “hij die om een prijs strijdt”. Het moge duidelijk zijn dat het de atleten niet om het meedoen ging, maar om het winnen.⁶ Er werd nauwgezet bijgehouden wie er hoe vaak gewonnen had. In wetenschappelijke publicaties wordt vaak gezegd dat een atleet die alle vier de spelen uit de *periodos* op zijn naam wist te schrijven een *periodonikes* genoemd werd. Dit woord kwam echter pas veel later op. De eerste overlevering van deze titel komt uit een magistratenlijst uit Chios, en stamt uit 37 n.C. De olympisch kampioen Apollonius wordt hierin expliciet zo genoemd. Geen enkele archaische of klassieke bron neemt dus het woord *periodos* of *periodonikes* in de mond.⁷ De tiende Nemeïsche ode van Pindarus geeft wel de indruk dat het winnen van *alle* vier gewijde spelen het hoogst haalbare is. In deze ode, geschreven voor de worstelaar Theiaos uit Argos, vertelt Pindarus dat de atleet al drie van de vier wedstrijden uit de *periodos* heeft weten te winnen. Alleen een overwinning in de Olympische Spelen ontbreekt nog.

⁴ Finley en Pleket, *The Olympic Games*, p. 21.

⁵ *Ilias* 6.208 en 11.784.

⁶ Miller, *Ancient Greek Athletics*, p. 11.

⁷ Patrick Gouw, *Griekse atleten*, pp. 137–138.

[...] de *bronzen wedkamp* [i.e. spelen te Argos] immers
 Drijft het volk naar Hera's rundoffer
 En de beslissing der wedstrijden
 Waarin Oelias' zoon Theiaos tweemaal met een zege
 Vergetelheid won van vruchtbaar zwoegen.
 Ook heeft hij indertijd de Griekse schare
 Overmeesterd in *Pytho* [i.e. Pythische Spelen] en – het geluk was met hem –
 De krans van de *Isthmos* [i.e. Isthmische Spelen] en van *Nemea* [i.e. Nemeïsche Spelen] gewon-
 nen
 En aan de muzen gegeven om te ploegen;
 Driemaal won hij hem *bij de poort der zee*, [i.e. Isthmische Spelen]
 Driemaal ook op de heilige grond *volgens Adrastos' regel*. [i.e. Nemeïsche Spelen]
 Vader Zeus! Waarnaar hij in zijn hart verlangt
 Verzwijgt zijn mond: alle vervulling
 Van daden ligt bij u, en niet omdat hij aan een hart dat moeiten schuwt
 Vermetelheid zou paren vraagt hij om uw gunst.
 De god weet wat ik zing en een ieder die mededingt
 Naar de uiterste top der kampspelen: het hoogste statuut
 Kreeg *Pisa, van Herakles*. [i.e. Olympische Spelen]

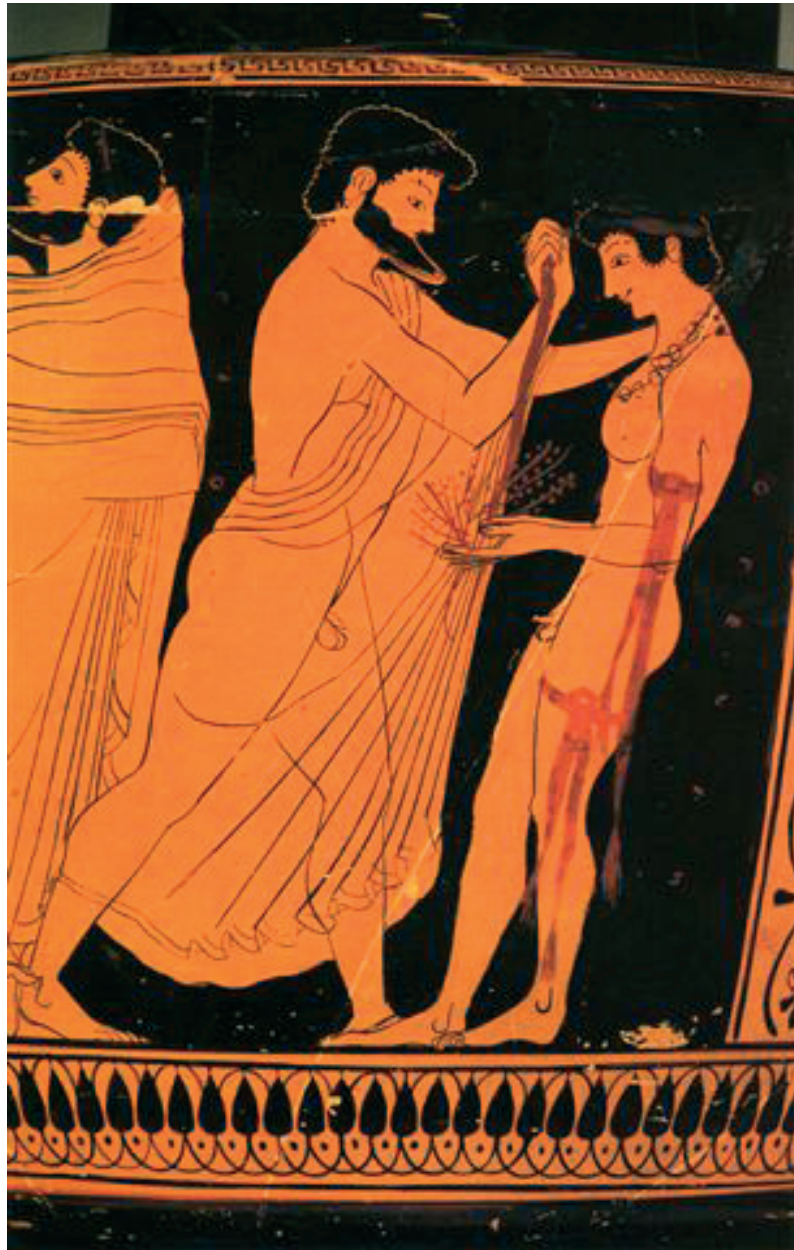
Pindarus, *Tiende Nemeïsche ode*, 23–33.⁸ (Mijn cursivering.)

Pindarus somt de overwinningen dus als volgt op: hij begint met de overwinningen in Theiaos' thuisstad Argos, en noemt dan, direct na elkaar, de overwinningen in de Pythische, Isthmische, en Nemeïsche Spelen. Verderop (niet in dit citaat) worden de twee overwinningen die de atleet bij de Panathenaëën heeft behaald ook nog even genoemd; zij worden echter afgedaan als "voorspel" (zie hoofdstuk 3.1.4. waar deze passage geciteerd wordt). Hoewel in Pindarus' tijd dus nog geen woord bestond voor een atleet die de spelen in Olympia, Delphi, Nemea, en Isthmië op zijn naam wist te schrijven, blijkt uit dit fragment dat het wel het streven was ze alle vier te winnen. Het gaat er in dit fragment namelijk niet alleen om dát Theiaos de hoogst aangeschreven spelen zou weten te winnen: de zucht om de Olympische Spelen te winnen staat immers vlak na een opsomming van de overwinningen in de andere spelen uit de *periodos*. Het is duidelijk dat een overwinning in Olympia het lijstje van Theiaos compleet zou maken. Niet alleen omdat de Olympische Spelen de spelen met de meeste prestige waren, maar zeker ook omdat hij de andere drie gewijde spelen al wel, maar de spelen te Olympia nog niet gewonnen had.

3.1.2. *Goddelijke invloed*

Van de winnaars werd verwacht dat ze zich niet overmoedig gedroegen. Want hoe roemrijk hun prestaties ook mochten zijn, de invloed van de goden in een overwinning was groot, en dit diende uiteraard ook erkend te worden. De manier van alle eer in ontvangst nemen hing hier nauw mee samen: het zou ongepast zijn om als sterveling al te hoog van de toren te blazen. Daarom nam de ideale winnaar zijn eerprijzen zelfbeheerst en op een bescheiden manier in ontvangst (figuur 2). Zelfs de grootste winnaars moesten beseffen dat ze slechts

⁸ Vertaling S.L. Radt.

Figuur 2. Atleet laat zich met gebogen hoofd overwinningslinten ombinden. Hij houdt takjes vast, en heeft ook om zijn nek takken hangen. Attische roodfigurige hydra, gevonden in Vulci. Datering: ca. 500 v.C. (München, Staatlichen Antikensammlungen 2420).

stervelingen waren. In de vijfde Isthmische ode en de zevende Nemeïsche ode maakt Pindarus duidelijk dat je door té trots te zijn en door onsterfelijkheid te pretenderen alleen maar de goden tegen je in het harnas werkte.⁹ In de eerste Pythische ode benadrukt Pindarus nogmaals de invloed van de goden, evenals de menselijke maat die gehouden werd:

⁹ Zie ook Kyle, *Sport and Spectacle*, pp. 203–204.

Van de goden immers komen alle mogelijkheden voor menselijke voortreffelijkheid
 en worden mensen kundig, krachtdadig van hand
 en welbespraakt. Maar ik, verlangend
 die man te prijzen, verwacht
 de bronswangige speer niet als het ware
 buiten het strijdperk te werpen, hem slingerend met mijn hand,
 maar met een verre worp mijn tegenstanders te overtreffen.

Pindarus, *Eerste Pythische ode*, 41–45.¹⁰

Hoewel de goden aldus erg belangrijk waren in het behalen van een overwinning, deed dit voor de Grieken niets af aan de prestatie van de atleet zelf. Natuurlijk kon je niet winnen zonder dat de goden dit goedkeurden – maar inzet, toewijding, en hard werken waren de sleutel tot succes. Een winnaar in de spelen kon dan ook met recht trots zijn op zichzelf, en tegelijkertijd de goden danken. Zo is er een beeldje uit het begin van de 5^e eeuw v.C. van een Olympisch overwinnaar overgeleverd. “Ik behoor aan Zeus toe”, staat er in het dijbeen gegraveerd – maar deze tekst doet niets af aan zijn eigen talenten, inzet, en krachten. De goden waren eerder beschermheren dan makers van succes.¹¹

Ook Pindarus maakt duidelijk welke rol de goden speelden in het behalen van een overwinning. Volgens hem had je goddelijke voorkeur, de zogeheten *charis*, nodig om te winnen. Dit hield in dat uit alle atleten de goden juist *jou* als overwinnaar aanmerkten, dat ze juist *jou* net een streepje voor gaven op de andere deelnemers. Reciprociteit was hierbij het kernbegrip: wanneer de atleet voor de wedstrijd offers bracht en de goden aanriep, en na de wedstrijd plengoffers bracht, konden de goden op hun beurt de atleet deze goddelijke voorkeur geven. Zodoende was er een uitwisseling van offers en gunsten. De *charis* zorgde ervoor dat vervloekingen afgeslagen werden, ze bracht het nodige geluk in de lotingen voor banen en tegenstanders, en was uiteindelijk onmisbaar voor het winnen van de wedstrijd.¹²

De winnende atleten waren dan ook in zekere zin de lievelingetjes van de goden. Ze stonden op de één of andere manier dichterbij de goden dan de verliezers en de toeschouwers. Daarom kregen winnaars veel voorrechten in religieuze plechtigheden; zo hadden winnaars van de Heraia – spelen voor vrouwen, in Olympia gehouden – recht op een aandeel van de aan Hera geofferde koe.¹³ In Olympia werd in heel vroege tijden een loopwedstrijd voor de mannen gehouden, waarin het erom ging als eerste de tempel van Zeus te bereiken. De winnaar mocht vervolgens het offervuur voor Zeus ontsteken.¹⁴ Ook bij de Panathenaeën in Athene werd een toortsrace gehouden, de zogenaamde *lampadedromia*. In deze race was het van cruciaal belang dat de toorts bleef branden. Hoewel het onduidelijk is hoe de race precies in zijn werk ging – zo is het niet duidelijk of het om een estafetterace ging, om een wedstrijd voor individuen, of wellicht om allebei – is duidelijk dat de atleet die het eerst bij het altaar van Athena aankwam, daar een vuur ontstak. Vervolgens konden daar de

¹⁰ Vertaling S.L. Radt.

¹¹ Finley en Pleket, *The Olympic Games*, p. 20.

¹² Kyle, *Sport and Spectacle*, p. 203.

¹³ Paus. 5.16.1–4.

¹⁴ Peter Siewert, ‘Zur Ursprung der Olympischen Spiele’, *Nikephoros* 5 (1992), 7–8, hier 7.

offerplechtigheden beginnen.¹⁵ De wedstrijden stelden dus in wezen vast wie de godheid op dat moment het meest na stond, wie het voorrecht kreeg het offervuur aan te steken. Peter Siewert verwoordt dit als volgt:

[Die] Agone dienen zur Feststellung, wer bei dem gerade stattfindenden Fest eine bevorzugte Rolle spielen darf; religiös gesehen: wem die gerade gefeierte Gottheit [...] die größte Schnelligkeit gibt, der ist ihr besonders lieb und soll der Gottheit deshalb bei deren Fest besonders nahe und unter den Teilnehmern besonders hervorgehoben sein. Der Agon, der den Willen der Gottheit am Tag ihres Festes sichtbar macht, nähert sich damit der Funktion eines Orakels oder eines Gottesurteils.¹⁶

Lucianus laat Solon in zijn *Anacharsis* er nog een schepje bovenop doen:

Solon: You are still ignorant of our customs, I tell you. In a little while you will change your mind when you go to the games and see that huge crowd of people gathering to see such things, and the theaters filled with thousands, and the contestants cheered, and he who wins *thought equal to the gods*.
Lucianus, *Anacharsis*, 9–14.¹⁷ (Mijn cursivering.)

3.1.3. Eerprijzen

De overwinningskrans benadrukte deze “goddelijke roem” die winnende atleten ten deel viel. In Olympia werd de krans gemaakt van wilde olijftakken van een gewijde boom. Deze boom stond vlakbij de tempel van Zeus, en was het onderwerp van het mythologisch verhaal dat uitlegt waarom juist deze boom de takken voor de lauwerkransen mocht leveren: koning Iphitos van Elis moest op verzoek van het orakel van Delphi lauwerkransen uitreiken als prijs bij de Olympische Spelen (zie hoofdstuk 2.2). Hem werd verteld op zoek te gaan naar juist die boom, die bedekt werd door spinnenwebben. Spinnenwebben werden gezien als een teken van vochtigheid en regen, en werden daarom in verband gebracht met vruchtbaarheid. Iphitos ging naar Olympia en vond deze boom, die hij met een hekwerk omheinde. De boom werd bekend als *kotinos kallistephanos*, “de olijfbom, mooi vanwege zijn kransen”.¹⁸

De takken moesten van de boom geknipt worden door een jongeling wiens beide ouders nog leefden. Hij hanteerde hiervoor een gouden mes. Deze mythen en riton tonen aan dat een overwinningskrans niet alleen enorm veel eer bracht, maar dat de krans ook een zekere magie bezat. Onder de Grieken leefde het geloof dat de krans bovennatuurlijke krachten bezat, en dat de gelauwerde winnaar de bescherming van de Olympische Zeus genoot. Dit kunnen we natuurlijk ook omkeren: omdat de winnaar de bescherming van de Olympische Zeus genoot (en hierdoor de wedstrijd won), werd hij gelauwerd. Eenzelfde kracht werd toegeschreven aan de kransen die bij de andere spelen uit de *periodos* gewonnen konden worden.¹⁹

¹⁵ Miller, *Ancient Greek Athletics*, pp. 141–142.

¹⁶ Siewert, ‘Zur Ursprung der Olympischen Spiele’, 7.

¹⁷ Geciteerd in Stephen G. Miller, *Arete. Greek Sports from Ancient Sources* (Berkeley en Los Angeles: University of California Press), 1991, p. 76.

¹⁸ Swaddling, *The Ancient Olympic Games*, p. 90.

¹⁹ Paus. 5.7.7. Zie ook Věra Olivová, *Sports and Games in the Ancient World* (Londen: Bloomsbury Books), 1984, p. 119.

Figuur 3. Nike geeft een (reeds bekransde!) atleet een krans. Attische roodfigurige vaas. Datering: ca. 500 v.C. (Berlijn, Antikemuseen inv. 1965.5. Foto door Maria Daniels).

Wanneer de winnaars precies werden gelauwerd is niet bekend. Sommige bronnen geven aan dat de winnaars direct na hun overwinning de krans opgelegd kregen – dit zou in ieder geval in latere tijden het geval zijn, getuige het verhaal van de boxer Apollonius die in 93 n.C. net te laat voor de wedstrijd aankwam, en erachter kwam dat de krans reeds op het hoofd van zijn tegenstander Herakleides prijkte. Andere bronnen zeggen dat het kransen van de atleten pas aan het eind van het festival plaatsvond, tijdens een speciale ceremonie die voor het grote beeld van Zeus in de Zeustempel gehouden werd. Tot die tijd zouden de winnaars als teken van de overwinning gekleurde, wollen linten om hoofd, armen, en benen mogen dragen.²⁰

In zijn al eerder aangehaalde werk *Anacharsis* laat Lucianus Solon over het kransen van atleten het volgende zeggen:

Solon: [...] They are tokens of victory and a way to recognize the victors. Together with them goes a reputation which is worth everything to the victors, and getting kicked is a small price to pay for those who seek fame through pain.

Lucianus, *Anacharsis*, 9–14.²¹

²⁰ Swaddling, *The Ancient Olympic Games*, p. 90.

²¹ Geciteerd in Miller, *Arete*, p. 76.

Figuur 4. Artemis met krans. Attische roodfigurige vaas. Datering: ca. 520–510 v.C. (Parijs, Louvre G 42. Foto door Maria Daniels).

Kransen onderscheidden de drager, beschermden op een zekere manier het hoofd, het belangrijkste onderdeel van het menselijk lichaam, en brachten extra status en goddelijke bescherming. Niet alleen atleten werden bekransd; integendeel, het kransen van personen kwam in het Griekse dagelijks leven veelvuldig voor. Denk bijvoorbeeld aan symposia of huwelijken. Bacchylides, een lyricus uit de zesde eeuw v.C., schrijft:

She threw a purple cloak around him [i.e., Theseus] and placed on his curly hair a perfect wreath, dark with roses, which once deceptive Aphrodite had given her at her marriage.

Bacchyl. *Dith.* 17.111–116.

Ook zien we op vele vaasschilderingen offerplechtigheden waarbij de priesters getooid zijn met een krans. Priesters en priestersessen van Artemis droegen volgens de overlevering een krans van laurierbladeren.²² De vermeende nabijheid tot de goden kwam dus zowel bij winnende atleten als bij priesters tot uitdrukking in het dragen van een krans. Daarnaast werden ook goden zelf op vaasafbeeldingen vaak met kransen afgebeeld (figuur 4).

De lauwerkrans was niet de enige prijs die een winnaar eer bracht. Winnaars kregen ook, zoals hierboven reeds opgemerkt, linten van gekleurde wol omgehangen (*stepsis* of *tainiosis*). Het versieren van iemand is natuurlijk de gemakkelijkste weg om hem te onderscheiden van de rest. Daarbovenop kunnen versieringen – in dit geval de gekleurde linten – nog een toegevoegde betekenis hebben, zoals het brengen van bescherming of status. Niet alleen atleten werden versierd met linten. Ook winnaars van muzikale wedstrijden, politici of

²² Helioidorus, *Aethiopica* 1.2., Achilles Tatiüs, *Leucippe en Cleitophon* 7.12.2.

Figuur 5. Een soldaat en een vrouw hangen linten om een grafstele. Roodfigurige lekytos. Datering: ca. 430 v.C. (Athene, Nationaal Archeologisch Museum).

generaals met aanzien, lijken in begrafenisceremonies, grafstenen (figuur 5), en offerdie-
ren werden linten omgehangen. Daarnaast kwamen linten voor om zuilen en pilaren, bo-
men, en altaren. Deze linten zouden een zekere magische, beschermende kracht hebben,
en zijn dan ook goed te vergelijken met de bovengenoemde lauwerkransen – ze worden
om iets heen gebonden, onderscheiden personen, en brengen extra (goddelijke) kracht en
status.²³

Thucydides schrijft in zijn vertelling over de Peloponnesische oorlog over het volk van
Scione dat de Spartaanse generaal Brasidas ontving, en hem eerde “[...] with all possible
honours, publicly crowning him with a crown of gold as the liberator of Hellas; while private
persons crowded round him and decked him with garlands as though he had been an
athlete”.²⁴ Eenzelfde eerbetoon viel Perikles ten deel na zijn oratie ter ere van de gevallen
in de Peloponnesische oorlog: “women clasped his hand and fastened wreaths and fillets on
his head, as though he were some victorious athlete”.²⁵

Behalve personen die ergens in uitmunten, droegen ook priesters en priesteressen deze
wollen linten. Zo eindigt Cassandra in Aeschylus’ *Agamemnon* (458 v.C.) haar priesteressen-
schap door haar scepter en linten op de grond te gooien,²⁶ en moest in Pergamon de priester
van Zeus een witte mantel dragen, getooid zijn met een olijfkranen (!), en paarse linten om
hebben hangen.²⁷ De verwevenheid van sport en religie, voor zover deze nog niet duidelijk
genoeg was, komt hier nogmaals aan het licht.

Ook kenden de spelen het onofficiële eerbetoon *phyllobolia*, waarbij toeschouwers blaadjes,
takjes, lintjes, en stukjes fruit over de winnaar uitstrooiden. De vroegste literaire bron die
dit gebruik aanhaalt, fragment 21 van Simonides van Kea, stamt uit het eind van de zesde
eeuw v.C., en de eerste vaasschilderingen die een *phyllobolia* tonen stammen uit 540–530
v.C. Net als de andere eerbetuigingen was de *phyllobolia* niet beperkt tot atletiekwedstrijden.
Euripides spreekt bijvoorbeeld van een *phyllobolia* van de dode Polyxena.²⁸ Daarnaast vin-
den we dit eerbetoon ook terug bij het eren van politici, generaals, weldoeners, en tijdens
huwelijken.²⁹

Net als in onze tijd mochten de winnaars een ereronde (*periagermos*) lopen. Pindarus
(vijfde eeuw v.C.) maakt er een opmerking over in zijn ode voor de Olympisch winnaar
Epharmentos,³⁰ en Pausanias vertelt over de ereronde van Damagetos en Akousilaos in 452
v.C.³¹ Een verhandeling van Eratosthenes uit de derde eeuw v.C. die verloren is gegaan maar

²³ Euridyce Kefalidou, ‘Ceremonies of Athletic Victory in Ancient Greece’, *Nikephoros* 12 (1999), 95–119, hier 98–100.

²⁴ Thuc. 4.121.1. (Vertaling J.M. Dent.)

²⁵ Plut. *Pericles* 28.4. (Vertaling Bernadotte Perrin.)

²⁶ Aesch. *Agamemnon* 1264–1265.

²⁷ Sansone, *Greek Athletics*, p. 81.

²⁸ Eur., *Hec.* 573–574: “Some were strewing leaves over the corpse in handfuls, others bringing pine-logs”. (Vertaling E.P. Coleridge.)

²⁹ Kefalidou, ‘Ceremonies of Athletic Victory’, 102.

³⁰ Pind. *Ol.* 9.93.

³¹ Paus. VI.7.3.

door anderen geciteerd is, geeft uitleg omtrent het ontstaan van het gebruik: de winnaars in de vroegste sportwedstrijden werden beloond met materiële prijzen. Toen men wedstrijden ging houden waarin geen materiële prijzen werden uitgereikt, maar eerprijzen, nam het publiek het heft in eigen handen. Luid juichend gooiden de toeschouwers allerlei (kleine) prijzen naar de winnaar. Het werd gebruikelijk dat de atleet nog een extra rondje liep om alle prijzen op te kunnen pakken en toegejuicht te kunnen worden.³²

Vanaf de vijfde eeuw v.C. werden winnaars vaak afgebeeld met palmtakken. De afbeeldingen wijzen erop dat de winnaars deze takken kregen voordat ze hun ereronde liepen. Hoewel het onduidelijk is waarom de winnaars ineens takken kregen, is duidelijk dat de palmtakken al gauw een wijdverbreid symbool voor de overwinning waren. Tot in de latere Hellenistische, Romeinse, en Christelijke kunst was het gebruikelijk om winnende atleten met palmtakken af te beelden.³³

In het geval van de Olympische Spelen kregen winnaars het recht een standbeeld van zichzelf (maar ter ere van Zeus!) op te richten in Olympia. Hoewel er weinig standbeelden bewaard zijn gebleven hebben we dankzij Pausanias een levendig beeld van de rijen standbeelden die in Olympia gestaan zouden moeten hebben.³⁴

Al deze eerprijzen moeten we echter niet als puur religieuze uitingen zien. Hoewel het onderscheid religieuze–profane symboliek uiterst vaag is, anachronistisch zelfs – zie hoofdstuk 1.1. waarin aangegeven wordt dat überhaupt het benoemen van de Griekse godsdienst in wezen anachronistisch is – is het toch goed om te beseffen dat niet alle eerbetoon puur in de godsdienstige hoek geplaatst moet worden. De ceremonies hadden immers ook veel symbolische waarde die niet per definitie gerelateerd moet worden aan de goden – een lauwerkrans stond symbool voor de overwinning, winnaars werden letterlijk *versierd* met linten, en het strooien van takjes of blaadjes over de winnaar geeft nu eenmaal een erg feestelijk beeld. We kunnen deze drie varianten van eerbetoon wat mij betreft min of meer vergelijken met respectievelijk het tooien van studenten met een afstudeerhoed, het omhangen van een sjerp om de Miss World, en het strooien van rijst over een bruid en bruidegom. Dit zijn stuk voor stuk symbolische acties die daarnaast simpelweg voor verfraaiing zorgen. Hetzelfde geldt voor de palmtakken die de winnaars kregen: hier zit geen religieuze betekenis aan vast, maar gaf een feestelijk beeld. Het is niet moeilijk het beeld voor te stellen van een atleet die met een palmtak aan het zwaaien is terwijl hij de toejuichingen van uitgelaten toeschouwers in ontvangst neemt.

³² Eurydice Kefalidou, 'Victory Ceremonies and Post-Victory Celebrations', in Nikolaos Kaltsas (ed.), *Agon* (Athene: Hellenic ministry of culture – national archaeological museum), 2004, pp. 70–91, hier p. 74.

³³ Kefalidou, 'Victory Ceremonies', p. 75.

³⁴ Kyle, *Sport and Spectacle*, p. 117.

Figuur 6. Atleet met linten om zijn hoofd en palmtakken in zijn hand krijgt van een gevleugelde Nikè nog een tak voor op zijn hoofd. Links staat nog een atleet, zonder linten of takken. Wel lijkt ook hij een krans op te hebben. Hij houdt een *strigilis* (voorwerp om zweet, olie, en zand van het lichaam mee af te schrapen) in zijn hand. Attische roodfigurige *pelike* (soort amfora). Datering: laat vijfde eeuw v.C. (Wenen, Kunsthistorisches Museum IV 769).

3.1.4. Nog meer eer: de lofdichten van Pindarus

Naast alle eer die de winnaars op de spelen en vanuit hun vaderstad ontvingen (zie onder), kon men ook een dichter de opdracht geven een lofdicht over de prestaties te componeren, een zogeheten *epinikion*. De bekendste lofdichter was Pindarus, geboren in de zesde eeuw v.C. en met name actief in de vijfde eeuw v.C. Door de hele oudheid heen beschouwde men Pindarus als de grootste van de negen grote Griekse lyrieci. In de tweede helft van de vijfde eeuw v.C. vormde een aantal van zijn lofdichten een vast onderdeel van het onderwijsprogramma van de jeugd, en later is het Plato die veelvuldig uit Pindarus' werk citeert. Het is dan ook goed aannemelijk dat reeds in Plato's tijd (ca. vierde eeuw v.C.) Pindarus' werk in manuscriptvorm beschikbaar was in Athene. Vanaf de vierde eeuw v.C. ontstonden de eerste bibliotheken in Athene en op Rodos, waar de werken van Pindarus bewaard werden. Tijdens de hoogtijdagen van de Alexandrijnse bibliotheekcultuur heeft Aristophanes van Byzantium

in ca. 200 v.C. het overgeleverde werk van Pindarus in zeventien boeken (papyrusrollen) onderverdeeld. In totaal vier boeken zijn gewijd aan de lofdichten die Pindarus geschreven heeft – een boek met Nemeïsche oden, een boek met Olympische oden, één met Isthmische oden, en één met Pythische oden. Deze boeken zijn in hun geheel overgeleverd, en bevatten een totaal van 45 lofdichten, voor winnaars uit in totaal zestien steden. Daarnaast zijn door citaten van andere auteurs nog zo'n 300 fragmenten van Pindarus' werk overgeleverd – sommige hiervan zijn duidelijk terug te herleiden naar een bepaald boek van de Alexandrijnse indeling, van andere is de herkomst onzeker.³⁵

Zoals gezegd bejubelen de gedichten van Pindarus de winnaars en hun prestaties in de vier spelen van de *periodos*. Ze bevatten een aantal vaste kenmerken: de naam van de overwinnaar en van zijn vaderstad, bij jonge overwinnaars ook wel de naam van hun trainer, de tak van sport waarin en de plaats waar de overwinning werd behaald, de god ter ere van wie de wedstrijd gehouden werd, eventuele vroegere zeges van de winnaar of van zijn familie, en uiteraard de nodige rechtstreekse lof voor de winnaar, met daaraan vaak gekoppeld een waarschuwing voor overmoed (zie hierboven, pp. 25–26). Daarnaast geeft Pindarus wijze raad en vermaningen, soms zelfs aan het adres van machtige opdrachtgevers. Zijn grotere lofdichten bevatten vaak een mythische component.³⁶ Vaak is het verband tussen deze mythische component en de werkelijke overwinning uiterst moeilijk te ontdekken – Pindarus' lofdichten staan bekend als lastige lectuur, en hier was hij zich zelf ook van bewust:

Vele pijlen heb ik in mijn koker; zij spreken duidelijk voor de goede verstanders, maar voor de grote massa hebben zij tolken nodig. Pindarus, *Tweede Olympische ode*, 83–86.³⁷

Een winnende atleet kon een lofdicht voor zichzelf bestellen, maar het was ook mogelijk dat zijn familie dit voor hem deed. Het lofdicht werd vervolgens gezongen bij aankomst van de atleet in zijn thuisstad. Een dergelijk feestelijk onthaal stond uiteraard in het teken van dank aan de godheid; het lofdicht had dan ook een zekere religieuze functie. Dit blijkt ook wel uit de inhoud, waarin de daden van de goden nadrukkelijk worden genoemd en geroemd. Het volgende fragment, waarin Pindarus van de “grote hoogtepunten van prestaties” van de bezongen atleet de stap maakt naar een vertelling over Herakles, illustreert dit:

[...] Ik echter
 Houd toegewijd vast aan Herakles
 Bij grote hoogtepunten van prestaties
 Oproepend het oude verhaal,
 Hoe, zodra uit de schoot van zijn moeder
 De zoon van Zeus, de weeën ontvluchtend,
 Samen met zijn tweelingbroer
 In het wonderschoon stralende licht was getreden Pindarus, *Eerste Nemeïsche ode*, 31–38.³⁸

³⁵ M.M. Willcock, *Pindar: Victory Odes* (Cambridge: Cambridge University Press), 1995, pp. 3, 26.

³⁶ Pindarus, *Oden – Uitgelezen, vertaald en toegelicht door S.L. Radt* (Groningen: Styx publications), 1992, p. x.

³⁷ Vertaling S.L. Radt.

³⁸ Vertaling S.L. Radt.

Het is opvallend dat Pindarus' lofdichten louter zegevierders bij de spelen uit de *periodos* bejubelen. Zo zijn er geen gedichten over Panathenaeïsche winnaars overgeleverd, noch zijn er aanwijzingen dat die wel bestaan hebben. In de tiende Nemeïsche ode haalt Pindarus wel het festival in Athene aan; deze al eerder aangehaalde ode (zie p. 25) verhaalt over een atleet uit Argos, die in het worstelen drie van de vier spelen uit de *periodos* op zijn naam heeft gezet. Alleen een overwinning in de Olympische Spelen ontbreekt nog. Daarnaast heeft hij tweemaal gezegevierd in de Panathenaeën, iets dat door Pindarus als volgt wordt omschreven:

[...] Zoete stemmen der Atheners
 Hebben hem *bij wijze van voorspel* tweemaal gevierd
 Bij hun feest, en in met vuur gebrande aarde kwam de vrucht van de olijf
 Naar Hera's volk van flinke mannen
 In rijkversierde omheiningen van vaten.

Pindarus, *Tiende Nemeïsche ode*, 33–37.³⁹ (Mijn cursivering.)

De laatste drie regels verwijzen naar de Panathenaeïsche prijsamforen die hun weg naar Argos (“Hera's volk van flinke mannen”) vonden. Het woord “voorspel” zou op het eerste gezicht kunnen verwijzen naar het voorafgaan van de Panathenaeën aan de Olympische Spelen – maar de Panathenaeën vielen in het midden van elke Olympiade; de Olympische Spelen van 500 v.C. werden bijvoorbeeld voorafgegaan door de Panathenaeën uit 502 v.C. Spelen van twee jaar eerder een “voorspel” noemen is niet heel plausibel. Aannemelijker is dat de Panathenaeën volgens Pindarus niets dan een “opwarmertje” waren voor de spelen die er werkelijk toe deden, de spelen uit de *periodos* en dan met name de Olympische Spelen. De Panathenaeën stonden voor Pindarus dus in een lager aanzien dan de vier kransspelen.

Pindarus' lofdichten gaven al met al extra eer en glorie voor de winnende atleet. Pindarus zelf zegt er het volgende over:

Er is een gezegde der mensen: een grote prestatie
 Niet op de grond met zwijgen te bedekken –
 Goddelijke zang van pronkende woorden is op zijn plaats.

Pindarus, *Negende Nemeïsche ode*, 6–8.⁴⁰

Volgens de dichter brengt een lofdicht meer eer dan een standbeeld, omdat de eer die ervan afstraalt veel meer verspreid wordt onder de mensen – dit natuurlijk in tegenstelling tot een standbeeld dat stil op dezelfde plek blijft staan. In de vijfde Nemeïsche ode zegt hij hierover:

Ik ben geen beeldhouwer. Ik maak geen beelden die stil
 op dezelfde sokkel blijven staan.
 Nee, zoet lied, ga aan boord van elk galjoen
 en elk fregat dat Aigina verlaat en verkondig overal
 dat de zoon van Lampon, de krachtige Pytheas,

³⁹ Vertaling S.L. Radt.

⁴⁰ Vertaling S.L. Radt.

in Nemea de krans won van het pankration
 nog voordat hij de zachte rijpheid van bloesem op zijn wangen
 aan zijn moeder kon laten zien Pindarus, *Vijfde Nemeïsche ode*, 1–8.⁴¹

3.1.5. Geldprijzen

Behalve veel eer en symbolische prijzen kregen winnaars ook geldprijzen. Zo stelde Solon volgens Plutarchus en Diogenes Laërtius reeds in de 6e eeuw v.C. premies vast voor Atheense winnaars van één van de spelen uit de *periodos*. Een winnaar van de Olympische Spelen kreeg 500 drachmen, een zegevierder in de Isthmische Spelen streek 100 drachmen op.⁴² Hierbij moet aangetekend worden dat zowel Plutarchus als Diogenes Laërtius eeuwen later dan Solon leefde, en dat Solon vele maatregelen toegeschreven kreeg (en krijgt!) waarvan het op zijn zachtst gezegd discutabel is of hij deze ook daadwerkelijk genomen heeft. Toch is het interessant om beide passages nader te bekijken. Plutarchus noemt de maatregel slechts heel terloops in een beschrijving van verschillende offerdieren en hun waarde:

In the valuations of sacrificial offerings, at any rate, a sheep and a bushel of grain are reckoned at a drachma; the victor in the Isthmian games was to be paid a hundred drachmas, and the Olympic victor five hundred; the man who brought in a wolf, was given five drachmas, and for a wolf's whelp, one; the former sum, according to Demetrius the Phalerian, was the price of an ox, the latter that of a sheep. Plutarchus, *Solon* 23.3.⁴³

Diogenes Laërtius' vermelding is interessanter. Hij vertelt er het volgende over:

He *curtailed* the honours of athletes who took part in the games, fixing the allowance for an Olympic victor at 500 drachmae, for an Isthmian victor at 100 drachmae, and proportionately in all other cases. It was in bad taste, he urged, to increase the rewards of these victors, and to ignore the exclusive claims of those who had fallen in battle, whose sons ought, moreover, to be maintained and educated by the State. Diogenes Laërtius, *Solon* 1.2.55.⁴⁴ (Mijn cursivering.)

Vooraf de keuze van het woord *curtailed* (*sunesteile* – van *sustello*: beperken, bekrimpen) is in dit kader interessant. Het impliceert dat er al voor Solons maatregel prijzengeld werd uitgereikt aan winnaars in spelen. Als we Diogenes' woorden “and proportionately in all other cases” in de breedst mogelijke zin opvatten, betekent dit zelfs dat niet alleen winnaars van spelen uit de *periodos* een financiële beloning kregen, maar ook winnaars van spelen die minder aanzien hadden.

Met andere woorden, een stelsel van beloningen voor winnende atleten zou al veel langer bestaan hebben. Solon zou, volgens deze overlevering, slechts de hoogte van de geldprijzen vast hebben gesteld.

⁴¹ Vertaling I.L. Pfeijffer. Voor een uitweiding over standbeelden en lofdichten ter ere van een overwinning verwijs ik graag naar Patrick O'Sullivan, 'Victory Statue, Victory Song: Pindar's Agonistic Poetics and its Legacy', in David J. Phillips en David Pritchard (eds.), *Sport and Festival in the Ancient Greek World* (Swansea: The classical press of Wales), 2003, pp. 75–98.

⁴² J.K. Davies, *Athenian Propertied Families* (Oxford: Oxford University Press), 1971, p. xxii, en H.A. Harris, *Greek Athletes and Athletics* (London: Hutchinson), 1964, p. 37, geven aan dat zelfs de kleinere beloning voor de winnaars in de Isthmische spelen bijna evenveel was als het jaarloon van een ambachtsman.

⁴³ Vertaling Bernadotte Perrin.

⁴⁴ Vertaling R.D. Hicks.

Helaas kunnen we niet blind varen op de woorden van deze auteurs. Ze leefden, zoals gezegd, allebei vele eeuwen na Solon. Met name over het werk van Diogenes Laërtius, wiens woorden toch het meest van belang zijn in dit onderzoek, zijn de commentaren verdeeld.⁴⁵ Rachel Sargent Robinson schrijft bijvoorbeeld dat we de hierboven geciteerde passage niet serieus kunnen of moeten nemen. Volgens haar moeten we Diogenes' woorden opvatten als een reflectie van zijn afkeur van de praktijken in zijn eigen tijd, waarin atleten meer eer en beloningen ontvingen dan de zoons van gesneuvelde soldaten.⁴⁶

Wat er ook precies waar mag zijn van bovenstaande fragmenten en welke delen we dan ook met een korreltje zout zouden moeten nemen, we kunnen uit de passages wel opmaken dat het volgens de auteurs niet ongebruikelijk was om aan winnaars van atletiekwedstrijden financiële voordelen te beloven – niet alleen in hun eigen tijd, maar sinds mensheugenis.

Een opgegraven inscriptie uit Sybaris, een Griekse kolonie in Zuid-Italië, bevestigt dit beeld. De tekst, die uit circa de zesde eeuw v.C. stamt – dat wil zeggen, min of meer ten tijde van Solons archontschap – verhaalt over een Olympisch zegevierder uit Sybaris die een tiende van zijn prijs heeft besteed aan een standbeeld van Athena.⁴⁷ Het kan niet anders of er moet prijzengeld zijn uitgereikt aan de winnaar. Het feit dat de winnaar het geld in een religieus standbeeld investeerde laat overigens nogmaals zien hoezeer de goden bedankt werden voor de gebeurtenissen in het leven: de prijs die een atleet won bij een overwinning hield hij vanzelfsprekend niet zelf – in ieder geval een deel ervan werd rechtstreeks als wijgeschenk aan de goden gegeven.⁴⁸

Een tekstfragment uit eveneens de zesde eeuw v.C. verhaalt over geldprijzen voor atleten. Xenophanes trekt hierin fel van leer tegen de atleten:

[...] even if he should become a most glorious symbol for his fellow citizens to observe, and win a front row seat at the games and his meals at public expense and some especially valuable gift from the state [...] he still would not be so valuable as I am. [...] There is little joy for a state when an athlete wins at Olympia, for he does not fill the state's coffers. Xenophanes, fragment 2.⁴⁹

⁴⁵ Voor een kritische blik op Diogenes Laërtius' werk zie bijvoorbeeld Moses Hadas, *A History of Greek Literature* (New York: Columbia University Press), 1950, p. 288, die subtiel aangeeft dat Diogenes Laërtius volgens hem niet al te slim was, en Leonard Whibley, *A Companion to Greek Studies* (New York: Hafner Publishing Company), 1968, p. 183, die Diogenes Laërtius onkritisch en onzorgvuldig noemt. De datering van Solons archontschap en de oprichting van de Isthmische Spelen lijken met deze teksten ook niet hand in hand te gaan: Solon zou van 594–593 v.C. archont zijn geweest en in die periode de maatregel ingevoerd hebben, terwijl de Isthmische Spelen volgens de overlevering pas in 582 v.C. opgericht zijn. Toch wordt over het algemeen aangenomen dat Solon deze wet instelde. Zelf denk ik dat we uiterst voorzichtig om moeten gaan met de genoemde literaire bronnen, en hoewel we het algemene idee dat ze uitspreken (i.e. dat sinds zeer lange tijd winnende atleten geldprijzen kregen) volgens mij mogen geloven, zouden we de teksten niet als autoriteit moeten beschouwen wat betreft de details. Iets dat veel onderzoekers van antieke sportgebruiken naar mijn smaak te veel doen.

⁴⁶ Rachel Sargent Robinson, *Sources For the History of Greek Athletics* (Cincinnati: Ares Publishers Inc.), 1955, p. 247.

⁴⁷ Finley en Pleket, *The Olympic Games*, p. 77. De inscriptie wordt geciteerd in Miller, *Arete*, p. 181. Millers vertaling gaat als volgt: "A gift. Kleombrotos son of Dexilaos having won at Olympia and having promised a prize of equal length and width [?] to Athena, dedicated a tithe." (SEG 35.1053).

⁴⁸ Joachim Ebert, *Griechische Epigramme auf Sieger an gymnischen und hippischen Agonen* (Berlin: Akademie-Verlag), 1972, pp. 251–255 geeft een uitgebreide analyse van het fragment. Hij concludeert dat er volgens de tekst inderdaad een geldprijs is uitgereikt aan de Sybarische atleet: "Diese Zuwendungen durch die Heimat, wohl Geldpreise, sind mit *afethlon* (*aethlōn*) gemeint" (p. 255).

⁴⁹ Geciteerd in Miller, *Arete*, p. 184.

Het is niet helemaal duidelijk of Xenophanes het over het beleid van een specifieke stad heeft, of over de algemene gebruiken in het archaische Griekenland. Zelf zegt hij vele decennia door heel Griekenland te hebben gereisd, maar het merendeel van zijn leven in Griekse kolonies in Zuid-Italië en op Sicilië te hebben gewoond. Het is waarschijnlijk dat zijn klachten over dit deel van de Griekse wereld gaat – het beeld dat het in Zuid-Italië en Sicilië gebruikelijk was om atleten te betalen wordt bevestigd door het eerder genoemde voorbeeld uit Sybaris, en door Athenaeus die beweert dat Kroton en Sybaris grote bedragen beloofden aan atleten om ze naar de spelen te lokken die zij zelf organiseerden. Deze spelen werden vaak tegelijkertijd met de Olympische spelen gehouden, en noemen we daarom ook wel contraolympische spelen.⁵⁰

Ook laatstgenoemde bron kan geen uitsluitsel geven over de situatie. Het werk dat we van Athenaeus overgeleverd hebben, de *Deipnosophistae*, is een enorme verzameling anekdoten met een grote variëteit aan onderwerpen. Een deel van deze anekdoten heeft onze kennis over het leven in de oudheid aangevuld of de ons reeds bekende informatie bevestigd, maar bij vele andere anekdoten moeten we grote vraagtekens plaatsen wat betreft de geloofwaardigheid. Het is dus lastig om Athenaeus' beweringen omtrent Kroton en Sybaris precies op waarde te schatten. Daarnaast leefde hij zelf in de tweede – derde eeuw n.C., hetgeen zijn geloofwaardigheid wat betreft zijn beschrijving van gebeurtenissen van vele eeuwen geleden aantast. Zelf beroept hij zich op twee auteurs uit de vierde eeuw v.C.: Heraclides Ponticus voor zijn bewering over Sybaris, en Timaeus voor zijn bewering over Kroton. We kunnen er natuurlijk vanuit gaan dat Athenaeus deze auteurs niet voor niets geciteerd zal hebben. Maar in hoeverre deze twee auteurs daadwerkelijk alles zo geschreven hebben is niet met zekerheid vast te stellen – hun teksten hierover zijn alleen in Athenaeus overgeleverd.

Zoals zo vaak echter, is ook hier het totaal meer dan de som der delen. De bronnen mogen dan misschien apart van elkaar geen zekerheid geven, ze bevestigen elkaar wel. En hoewel de precieze details van de historische realiteit in nevelen gehuld zijn en zullen blijven, is het meer dan redelijk om aan te nemen dat de grote lijnen, zoals hierboven beschreven, kloppen: in de zesde eeuw v.C. was het heel gebruikelijk om atleten met geldprijzen te belonen.

Atleten schaamden zich er niet voor om geldprijzen aan te nemen. Ook vonden veel atleten het geen probleem om van vaderstad te veranderen, als dit meer geld in het laatje bracht. Het is niet verbazend dat deze praktijken vooral in Zuid-Italië en Sicilië plaatsvonden – de stad Kroton bracht van de jaren 588 tot 484 v.C. bijvoorbeeld bijna de helft van alle winnaars bij het sprintonderdeel voort. Ter vergelijking, Athene leverde in deze jaren geen enkele winnaar, en slechts tweemaal eiste een Spartaans atleet de zege op. De sprint was niet het enige onderdeel waarin Krotonners domineerden – de stad leverde ook grote winnaars in het worstelen en de pentatlon. Opvallend is dat na 484 v.C. geen enkele Olympisch nummer meer gewonnen werd door een Krotonner, noch zijn er sindsdien Krotonse zeges bekend in de andere spelen uit de *periodos*. Volgens David C. Young is duidelijk dat Kroton atleten uit

⁵⁰ David C. Young, *The Olympic Myth of Greek Amateur Athletics* (Chicago: Ares Publishers), 1985, p. 132.

andere steden rekruteerde en financieel ondersteunde en beloonde. Het plotselinge einde van de dominantie in 480 v.C. valt namelijk gelijk met het instorten van de economisch-politieke heerschappij die Kroton tot die tijd over het omliggende land had.⁵¹

De carrière van Astylos bevestigt dit beeld. In zowel 488 als 484 als 480 v.C. won deze atleet zowel de sprint als de *diaulos* (tweemaal de sprintafstand). In 480 v.C., en wellicht ook al in 484 v.C., kwam hij echter niet langer voor Kroton uit, maar stond hij geregistreerd als Syracusijn. Deze overstap werd hem niet in dank afgenomen: “because [...] he proclaimed himself a Syracusan, in order to please Hiero the son of Deinomenes, the people of Crotona for this condemned his house to be a prison, and pulled down his statue set up by the temple of Lacinian Hera”.⁵²

3.1.6. Materiële prijzen en privileges

Naast geldprijzen werden de winnende atleten ook op andere manieren beloond, zowel met privileges als met materiële prijzen. Zijn succes straalde af op zowel zijn familie als zijn vaderstad. Een stad was apetrots op de winnaars die ze herbergde, en de zegevierders werden dan ook op allerlei manieren door het bestuur van een stad in de watten gelegd. Ze kregen bijvoorbeeld de beste plekken tijdens toneelvoorstellingen en hun aankomst in hun thuisstad werd groots gevierd.⁵³

Ook hadden de Atheense winnaars in één van de spelen uit de *periodos* het recht de rest van hun leven elke dag een maaltijd op kosten van de staat te eten. Hoewel de Isthmische en Nemeïsche Spelen in lager aanzien stonden dan de Olympische en Pythische, leert een inscriptie uit 440–432 v.C. ons dat een winnaar in elk van deze spelen hiermee beloond werd.⁵⁴

Hoewel de spelen uit de *periodos* er bekend om stonden dat er louter om eer en glorie werd gestreden, gesymboliseerd door de lauwerkransen, zijn er wel degelijk aanwijzingen dat zowel bij de Olympische als bij de Pythische Spelen in het begin prijzen van materiële waarde werden uitgereikt. Bij Olympia zijn bijvoorbeeld veel bronzen driepoten uit de archaische tijd gevonden; in de Homerische epen worden driepoten genoemd als prijzen in atletiekwedstrijden.⁵⁵ Het is echter niet zeker dat dit in Olympia ook het geval zal zijn geweest. De driepoten die in Olympia gevonden zijn worden namelijk voornamelijk in verband gebracht met de offers voor Zeus die daar plaatsvonden.

Toch moeten we niet te zwart-wit naar de situatie kijken. Natuurlijk, de Olympische spelen werden gehouden ter ere van Zeus, en de winnaars kregen in overeenstemming hiermee

⁵¹ Idem, p. 141.

⁵² Paus. 6.13.1. Vertaling W.H.S. Jones en H.A. Ormerod.

⁵³ Swaddling, *The Ancient Olympic Games*, p. 93.

⁵⁴ IG I².77 (= IG I³.131).11–17. De inscriptie luidt: ‘Those citizens who have won or will win at Olympia or Delphi or Isthmia or Nemea shall have a free meal every day for the rest of their lives in the *prytaneion* and other honours as well. (...) Also those citizens who have won the *tethrippon* or the *keles* at Olympia or Delphi or Isthmia or Nemea shall have a free meal every day for the rest of their lives in the *prytaneion*.’ Geciteerd in Miller, *Arete*, p. 182.

⁵⁵ Zie bijvoorbeeld *Il.* 11.698–701.

een gewijde olijftak – bij de overige spelen die tot de *periodos* behoorden had de krans die de hoofdprijs vormde niet minder symbolische en religieuze waarde. Maar het bleven sportwedstrijden, de atleten bleven mensen, en tegen winnaars werd enorm opgekeken. Onder het toezicht van een vol stadion namen ze het tegen elkaar op, opgehitst en aangemoedigd door de menigte toeschouwers. De winnaar die, zoals eerder al opgemerkt, het voorrecht van de goden kreeg de wedstrijd met zijn prestatie te winnen, was de grote held. Het is niet meer dan logisch dat zulke mensen geëerd werden en allerlei voordelen kregen. Ook in onze tijd worden grote sporters met alle mogelijke eer behandeld, en krijgen ze privileges en materiële prijzen. Net als in de oudheid is het ook nu nog een eer om een groot sporter in het midden te hebben, en voelt het goed en natuurlijk om de atleet feestelijk te onthalen – met alle symbolische handelingen van dien – en hem/haar materiële beloningen en privileges aan te bieden.

Samengevat kunnen we stellen dat de speciale betekenis van de spelen uit de *periodos* uitdrukking kreeg in de gewijde krans waarmee winnaars – door goden uitverkoren atleten – gelauwerd werden. Ook waren er andere eerbetuigingen zoals het omhangen van linten of de *phyllobolia*. Deze taferelen droegen veel religieus-symbolische betekenis. Hiernaast kreeg de winnende atleet nog meer eerbetuigingen, privileges, en materiële en financiële beloningen vanuit zijn vaderstad. De mate waarin in de oudheid tegen topatleten werd aangekeken en de manier waarop met winnaars werd omgegaan is dan ook goed te vergelijken met de hedendaagse praktijk.

3.2. De Panathenaeën

De Panathenaeën behoorden niet tot de *periodos*, dus de krans was niet de belangrijkste prijs die een atleet won. Een ander groot verschil tussen de Panathenaeën en de spelen uit de *periodos* was, dat er bij het festival in Athene ook tweede en derde prijzen werden uitgereikt. Hoewel de spelen nooit zoveel prestige hadden als de Olympische Spelen, waren ze qua begroting en populariteit minstens zo groot, zo niet groter. Er werden talloze lijsten van winnaars bijgehouden, en de veelvuldig uitgereikte prijsamforen zijn over de hele Griekse wereld teruggevonden.

De prijsamforen waren de belangrijkste prijzen van het festival. Vanaf 566 v.C. werden ze aan de winnaars in de Panathenaeën uitgereikt. De amforen waren gevuld met gewijde olijfolie, en droegen aan de ene kant een afbeelding van Pallas Athena, en aan de andere kant een afbeelding van de categorie waar de prijs in behaald was. Om de betekenis van deze prijsamforen te bevatten, is het van belang te begrijpen waarom nu juist deze prijzen uitgereikt werden.

3.2.1. Panathenaeïsche prijzen

Aangezien de Panathenaeën niet tot de *periodos* behoorden, gaf een overwinning in de spelen minder prestige dan een overwinning in één van de vier kransspelen. De winnaars werden niet gelauwerd met een gewijde krans. Toch werden ook hun overwinningen beloond, zowel met eer- als met materiële prijzen. Vanuit de organisatie van de Panathenaeën werden aan de

winnende atleten amforen uitgereikt. Met de invoering van deze Panathenaeïsche prijsamforen hebben de Atheners een heel hybride beloning uitgevonden, die meerdere vliegen in één klap sloeg. De prijsamforen waren religieus-symbolisch, hadden tegelijkertijd materiële waarde, en Athene maakte er ook nog eens een soort reclame mee voor zichzelf. Deze drie punten zal ik in het kort bespreken.

Het is in dit onderzoek al vaak genoeg gezegd dat goden en overwinningen in atletiekwedstrijden onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Ook de prijsamforen hebben van alles met de goden te maken.

Aangezien Athene de godin van de handarbeid was (Athene Erganē), zijn prijsamforen een heel toepasselijke prijs. Op één kant van de vaas werd altijd een afbeelding van Pallas Athena geschilderd. Zo werd nog maar eens benadrukt dat de Panathenaeën ter ere van de beschermvrouw van Athene gehouden werden. De andere kant van de amfora toont een afbeelding van de discipline waarin de prijs gewonnen werd. Er zijn vazen overgeleverd met afbeeldingen van loopwedstrijden, pentatlon, worstelen, boxen, pankration, *apobatai* (een race waarbij mannen in wapenrusting van en op rijdende strijdagens springen), paardenraces, en wagenrennen.⁵⁶

De inhoud van de amforen was eveneens speciaal; de amforen bevatten gewijde olijfolie, het geschenk van Athena, afkomstig van speciale, gewijde olijfbomen.⁵⁷ Deze olijfolie was dus exclusief en zodoende ook erg waardevol. Aangezien de amforen in grote getale aan de winnaars werden uitgereikt legde een overwinning in de Panathenaeën een atleet zeker geen windeieren. Een Panathenaeïsche lijst van rond 370 v.C. toont aan dat de winnaar in de stadionrace voor jongens vijftig amforen kreeg, en de nummer twee tien. Een overwinning in de tweespan in de volwassen categorie leverde maar liefst 140 amforen op.⁵⁸ Met tientallen Panathenaeïsche amforen, gevuld met gewijde olijfolie had de winnaar – spreekwoordelijk – goud in handen. Ze waren vrij om de amforen te verkopen, maar het is moeilijk vast te stellen in hoeverre dit ook daadwerkelijk gebeurde. Er zijn amforen gevonden in graven in Zuid-Rusland, Spanje, en Noord-Afrika, maar het is niet duidelijk of op die plekken simpelweg atleten woonden, of dat iemand anders de amforen van een atleet gekocht heeft. En in het laatste geval is het zeer lastig te achterhalen of de oorspronkelijke, gewijde olijfolie erin zat of dat de amfora hergebruikt werd. De vele reparaties die sommige amforen ondergingen laten in ieder geval zien dat de amforen veel waard waren voor de eigenaren.⁵⁹

De religieuze waarde van de amforen wordt nog maar eens onderstreept door het feit dat veel Panathenaeïsche amforen teruggevonden zijn in tempels, waar ze geofferd werden aan een god. Het spreekt voor zich dat op de Akropolis in Athene vele amforen teruggevonden

⁵⁶ Stephen V. Tracy, 'The Panathenaic Festival and Games', *Nikephoros* 4 (1991), 133–153, hier 143.

⁵⁷ Arist., *Ath. Pol.* 60.2.

⁵⁸ Zie voor de complete inscriptie Kyle, *Sport and Spectacle*, pp. 159–160.

⁵⁹ Jennifer Neils, 'Panathenaic Amphoras: Their Meaning, Makers, and Markets', in Jennifer Neils (ed.), *Goddess and Polis. The Panathenaic Festival in Ancient Athens* (Princeton: Princeton University Press), 1992, pp. 29–52, hier p. 49.

zijn, maar ook in bijvoorbeeld de tempel van Poseidon in Isthmië en de tempel van Demeter en Persephone in Cyrene zijn Panathenaeïsche amforen gevonden.⁶⁰

Over de precieze waarde van de amforen wordt nog hevig gediscussieerd. Vele wetenschappers hebben geprobeerd de prijzen die tijdens de Panathenaeën uitgereikt werden om te zetten naar moderne maatstaven. Behalve de gemeenschappelijke conclusie dat de amforen zéér veel geld waard waren, lopen de precieze waarden sterk uiteen. Zo geeft Miller in zijn transcriptie van de al eerder genoemde prijzenlijst de prijzen in dollarequivalenten weer;⁶¹ David C. Young betoogt echter dat de lezer deze prijzen met een factor zes of tien zou moeten verhogen om enigszins in de richting van de werkelijke waarde te komen.⁶² In dit onderzoek wil ik mijn handen niet branden aan het omrekenen van de waarde van de prijzen naar hedendaagse bedragen. De precieze getallen doen er wat mij betreft ook niet veel toe; het volstaat om te beseffen dat er extreem waardevolle prijzen werden uitgereikt tijdens de Panathenaeën. De waarde liep op tot meerdere jaarlonen van een arbeider.⁶³

De amforen waren zodoende heel tastbare prijzen. Met het oog op de verspreiding van de vazen werden ze ook nog voorzien van een officiële inscriptie: “van de wedstrijden van Athene” (*tōn Athēnethen athlōn*). Zo kon men de authentieke Panathenaeïsche amforen onderscheiden van namaak, en gaf men nog net wat extra gewicht aan de prijzen.⁶⁴ Bovenal bracht deze inscriptie de mogelijkheid om Athene nog meer op de kaart te zetten: met het uitreiken van vele amforen die verkocht mochten worden en die voorzien waren van deze inscriptie, maakte Athene flink wat reclame voor zichzelf. Atheners waren trots op hun *polis* – de vijfde eeuw v.C. was immers een periode van enorme voorspoed. De Perzen waren verslagen, het was de tijd van de grote tragediedichters, van culturele en van letterlijke rijkdom. De Atheners waren trots op hun democratie, op hun cultuur, en op de Panathenaeën. Ze wilden maar al te graag de grootsheid van hun *polis* laten zien. Vanaf het archontschap van Hippokleides, in 566–565 v.C., werden de Panathenaeën duidelijk gepresenteerd als panhelleens festival, net als de vier spelen uit de *periodos*.⁶⁵

De prijsamforen benadrukten nog maar eens de voortreffelijkheid van de stad. Gewijde Atheense amforen, in handen van atleten die een wedstrijd op de Panathenaeën gewonnen hadden – daar hadden zowel de atleten als Athene zelf baat bij. Gewijde Atheense amforen die vervolgens over de gehele Mediterrane wereld verspreid werden en tegelijkertijd naam en faam meebrachten – daar voer Athene nog beter bij. Bovendien werkten de amforen twee

⁶⁰ Idem, p. 50.

⁶¹ Miller, *Arete*, pp. 79–83.

⁶² Young, *The Olympic Myth*, pp. 115, n. 11 en 124, n. 15.

⁶³ Hierin volg ik voorzichtig David C. Young, om de waarde van de prijzen niet té vaag te presenteren. Voor uitgebreidere verhandelingen over het geschaalde model aan prijzen en de (mogelijke) hedendaagse equivalenten verwijs ik graag naar Young, *The olympic myth*, pp. 115–127, die in p. 118n14 op zijn beurt verwijst naar verscheidene publicaties over het vaststellen van de hoogte van daglonen.

⁶⁴ Kyle, *Sport and Spectacle*, p. 156.

⁶⁵ David J. Phillips, ‘Athenian Political History: a Panathenaic Perspective’, in *Sport and Festival in the Ancient Greek World*, ed. David J. Phillips en David Pritchard (Swansea: The classical press of Wales), 2003, 202.

kanten op: enerzijds toonden ze het bloeiende Athene, anderzijds droegen ze zelf bij aan de economische bloei aangezien de enorme benodigde hoeveelheden vazen en olijfolie zowel de pottenbakkerij als de olijfteling stimuleerden.⁶⁶

Zoals hierboven terloops al is opgemerkt, werden bij de Panathenaeïsche Spelen niet alleen de winnaars beloond. Ook atleten die de tweede plek behaalden gingen niet met lege handen naar huis. De prijzen verschilden per discipline. Zo werden de winnaars bij de paardenraces met de meeste amforen beloond, terwijl het “speerwerpen-vanaf-paard” een onderdeel was waar minder hoge prijzen voor stonden. Dit is dan ook een groot verschil tussen de Panathenaeën en de kransspelen: waar bij de kransspelen elke winnaar bekranst werd, ongeacht de discipline waarin hij de overwinning behaald had, ontstond bij de Panathenaeën een heel geschaald model aan prijzen.⁶⁷

Voordat de verschillende manieren van eerbetoon bij de Panathenaeën aan bod komen, is het goed een uitstapje te maken naar de prijzen die bij de niet-atletische wedstrijden werden uitgereikt. In één van Aristoteles’ werken lezen we:

For the prizes are for the victors in music silver money and gold vessels, for those in manly beauty [*euandria*] shields, and for those in the gymnastic contest and the horse-race olive-oil.

Arist. *Const. Ath.* 60.⁶⁸

Inscriptie IG II².2311, die rond 370 v.C. te dateren is, bevestigt dit.⁶⁹ Allereerst worden de prijzen genoemd die bij de muziekonderdelen uitgereikt werden. Twee dingen vallen op: ten eerste dat er tot en met de vijfde plek prijzen uitgereikt werden (waar bij de atletiekwedstrijden alleen de eerste en tweede plek een prijs kregen), en ten tweede dat deze prijzen niet bestonden uit gevulde amforen, maar uit (gouden) kronen en geldprijzen. Zo kreeg de winnaar in de categorie kitharaspelen een kroon die vijfhonderd drachmes waard was, en nog driehonderd drachmes los. De tweede plek leverde tweehonderd drachmes op, en de nummer drie nam honderd drachmes mee naar huis. Overigens was er geen sprake van dat een atleet de gewonnen gouden kroon zelf zou houden – deze werd direct als wijgeschenk in een tempel gelegd.

Ook bij de militaire nummers werden volgens de inscriptie andere prijzen dan amforen uitgereikt. De winnaars in de paardenraces, de processie met paardenspannen en het speerwerpen vanaf paard werden nog wel beloond met bescheiden aantallen amforen. Zo streek de winnaar in het speerwerpen-vanaf-paard vijf prijsamforen op – een lachertje vergeleken met bijvoorbeeld de veertig amforen die de winnaar in de jongenscategorie bij het pankration kreeg. De andere militaire nummers, teamwedstrijden die alleen openstonden voor Atheense burgers, leverden echter heel andere prijzen op. Bij deze onderdelen, teamwedstrijden als de pyrrhische dans of de bootrace, kregen de winnaars geldprijzen en stieren. Bovendien kregen de winnaars van de bootrace tweehonderd gratis maaltijden. Bij de

⁶⁶ Kyle, *Sport and Spectacle*, p. 155.

⁶⁷ Miller, *Ancient Greek Athletics*, p. 135.

⁶⁸ Vertaling H. Rackham.

⁶⁹ Zie voor de complete inscriptie (IG II².2311) Kyle, *Sport and spectacle*, pp. 159–160.

militaire nummers werden alleen bij de paardenummers en bij de bootrace tweede prijzen uitgereikt. Bij de pyrrhische dans, de wedstrijd in *euandria* (“mannelijke schoonheid”),⁷⁰ en de race met toortsen werden alleen de winnende teams beloond. De prijzen bij het onderdeel *euandria* zijn dus problematisch; hoewel Aristoteles beweert dat de prijs uit een schild bestond (zie boven), geeft de inscriptie aan dat de winnaar honderd drachmes en een stier kreeg toebedeeld. Een mogelijke verklaring is dat er zowel een prijs voor het winnende team als een prijs voor een individuele deelnemer werd uitgereikt.⁷¹

De verschillen met de atletiekwedstrijden zijn dus legio. Bij de atletieknummers bestonden de prijzen namelijk louter uit Panathenaeïsche prijsamforen en werden er alleen eerste en tweede prijzen uitgereikt. Het is duidelijk dat de atletiekonderdelen een andere status hadden dan de muziek- of de van oorsprong militaire nummers, waar verschillende prijzen bij hoorden. Toch werd er bij de atletiekwedstrijden voor gekozen om in plaats van “kale” geldprijzen waardevolle gevulde prijsamforen uit te reiken. Een mogelijke verklaring hiervoor zouden we kunnen vinden in de hierboven beschreven wil van Athene zichzelf te promoten. Prijsamforen verspreidden de naam en faam van Athene op een heel tastbare manier, geldprijzen niet. Het feit dat er geen prijsamforen werden uitgereikt bij de teamwedstrijden – waar zoals gezegd alleen Atheense burgers aan mee mochten doen – onderschrijft deze verklaring. De musici die meededen aan de muziekwedstrijden bij de Panathenaeën waren vermoedelijk professionele, bekende muzikanten die moesten rondkomen van hun optredens.⁷² Dit verklaart waarom bij de muziekwedstrijden zelfs de vijfde plek een aanzienlijke geldprijs kreeg, maar roept tegelijkertijd vragen op. Onduidelijk is bijvoorbeeld in hoeverre muzikanten “bekender” en “professioneler” waren dan topatleten van die tijd. Bovendien is niet helder waarom er niet als aanvulling alsnog één of meerdere prijsamforen werden uitgereikt aan muzikanten. Aangezien in dit onderzoek de atletiekwedstrijden centraal staan zal ik niet verder op deze kwestie ingaan, maar terugkeren naar de atleten. Net als bij de spelen uit de *periodos* viel ook de atleten bij de Panathenaeën immers vele vormen van eerbetoon ten deel.

3.2.2. Eerbetoon

Het winnen van een wedstrijd tijdens de Panathenaeën bracht een atleet behalve een flink aantal gevulde amforen ook veel eer. Dit kwam op verschillende manieren tot uiting. Vazen en beeldhouwwerken tonen bijvoorbeeld aan dat ook bij de Panathenaeïsche Spelen winnaars werden gelauwerd met een krans. Zo is op een schaal die gevonden is op de agora in Athene een atleet te zien die duidelijk een krans op zijn hoofd heeft (figuur 7). Ook op Panathenaeïsche prijsamforen zijn dergelijke taferelen terug te vinden. Een krans was

⁷⁰ Over de precieze invulling van deze categorie bestaat (nog) geen consensus. Waarschijnlijk moeten we denken aan meer dan enkel een schoonheidswedstrijd, maar waarin de jongemannen het tegen elkaar op zouden moeten nemen is onduidelijk. Suggesties die zijn gemaakt zijn bijvoorbeeld zingen, acrobatiek, en een dans in wapenrusting – maar een sluitende definitie van de categorie is er nog niet. Ook is niet duidelijk of we hier te maken hebben met een individuele categorie, een teamwedstrijd, of een combinatie van beide.

⁷¹ Kyle, ‘The Panathenaic Games’, p. 95.

⁷² Parke, *Festivals of the Athenians*, p. 35.

Figuur 7. Bekranste atleet met gewichten voor het verspringen in zijn handen. Gevonden op de agora, te Athene. Datering: 510–500 v.C. (Olympia, Museum of the ancient Olympics).

één van de symbolen van de overwinnaar. De overwinningskrans die in Athene gewonnen werd had echter minder betekenis dan de kransen die bij de vier spelen uit de *periodos* uitgereikt werden. Ze dienden enkel tot decoratie, in tegenstelling tot de kransspelen waar de kransen veel meer religieuze betekenis hadden – dit zien we bijvoorbeeld aan de vele rituelen die samenhangen met het snijden van de olijftakken voor de Olympische krans (zie ook p. 28), en aan het feit dat er aan elk van de kransen die bij de spelen uit de *periodos* gewonnen werd vele goddelijke krachten werden toegeschreven. Bij de spelen uit de *periodos* was de overwinningskrans letterlijk én figuurlijk de hoofdprijs, bij de Panathenaeën waren de prijsamforen de voornaamste prijs en gold de overwinningskrans louter als decoratie.

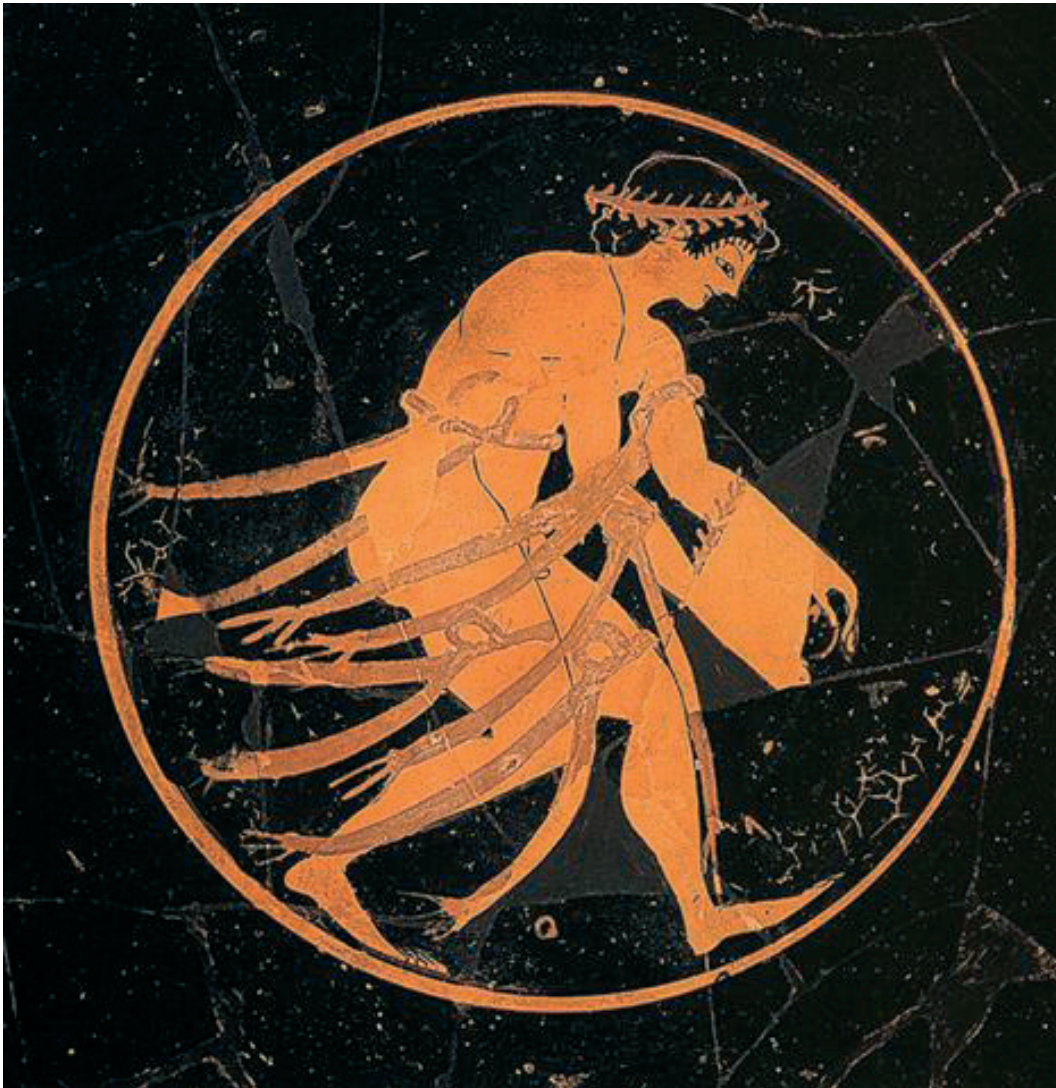
Dit wil natuurlijk niet zeggen dat we de kransen die bij de Panathenaeën op de hoofden van de winnaars prijken moeten opvatten als puur profane manieren van eerbetoon. Zoals in voorgaande hoofdstukken al aan het licht is gekomen, is het onderscheid religieus–profaan überhaupt anachronistisch. Bovendien moeten we in het achterhoofd houden dat winnaars in antieke sportwedstrijden op de één of andere manier dichter bij de goden zouden staan. De kransen kunnen we dan ook opvatten als een manier om dit aan te geven – door het dragen van een krans is voor iedereen duidelijk dat juist die atleet de wedstrijd gewonnen had, en dus het lievelingetje van de goden was. Hoewel de kransen bij de Panathenaeën dus niet evenveel religieus-symbolische betekenis hadden als de kransen bij de spelen uit de *periodos*, zijn ze er zeker niet geheel van ontdaan.

Figuur 8. Panathenaeïsche prijsamfoor. Nikè staat met een overwinningslint klaar naast een worstelwedstrijd. Datering: 363–362 v.C. (Athene, Nationaal Archeologisch museum inv. no. 20048).

Ook werden winnaars versierd met linten; een erbetoon met religieuze wortels, maar daarnaast een haast banale symbolische betekenis. Op deze manier werd de winnaar nog meer onderscheiden. Op een Panathenaeïsche prijsamfoor is te zien hoe de overwinningsgodin Nikè naast een worstelwedstrijd staat, met in haar hand een overwinningslint waarmee de winnende atleet zal worden versierd (figuur 8).

Bij de Panathenaeën was eveneens een *phyllobolia* voor een winnaar gebruikelijk. Op één vaasschildering komen alle eerprijzen en -betuigingen tezamen: er is duidelijk te zien hoe een bekranste atleet, versierd met vele linten en met een palmtak in zijn hand, zich voorover buigt om naar de vele kleine takjes te reiken die voor hem op de grond liggen (figuur 9).

Figuur 9. Atleet met zowel krans als linten. Tevens zijn op de grond de resten van een *phrylobolia* te zien. Attische roodfigurige drinkschaal. Datering: ca. 520–510 v.C. (Berlijn, Staatliche Museen F4221).

Ten slotte mochten ook atleten die bij de Panathenaeën gezegevierd hadden, net als winnaars in Olympia, een monument oprichten op de Akropolis of de Agora om hun overwinning te memoreren. Hoewel niet veel beelden de tand des tijds hebben doorstaan, zijn er wel aardig wat voetstukken bewaard gebleven. De inscripties op deze voetstukken geven aan wie het beeld oprichtte, voor welke god, en ter ere van welke overwinning.⁷³

Het is niet goed duidelijk wanneer de prijzen precies uitgereikt werden, en wanneer alle eerbetoon precies plaatsvond. Sommige vaasafbeeldingen lijken aan te geven dat er een speciale ceremonie voor gehouden werd – deze zou dan waarschijnlijk op de laatste dag worden gehouden, na het grote offer dat plaatsvond voor de stadsgodin Athena, die vervolgens de

⁷³ Neils en Tracy, *The Games at Athens*, p. 31.

peplos omgehangen kreeg (zie ook hoofdstuk 2.6).⁷⁴ Het bestaan van een dergelijke ceremonie is echter niet onomstotelijk bewezen, en het laatste woord is hier dan ook ongetwijfeld nog niet over gesproken.

⁷⁴ Jennifer Neils, 'The Panathenaia: an Introduction', in Jennifer Neils (ed.), *Goddess and Polis. The Panathenaic Festival in Ancient Athens* (Princeton: Princeton University Press), 1992, pp. 13–27, hier pp. 15–17.

Conclusie

In dit onderzoek zijn verscheidene aspecten van de antieke sport naar voren gekomen. Het belangrijkste is de religieuze context waarin we de wedstrijden moeten plaatsen. In tegenstelling tot het heden vonden in de oudheid atletiekwedstrijden altijd plaats ter ere van een god, tijdens een aan een god gewijd festival.

De winnende atleet had zijn zege dan ook niet alleen aan zijn eigen talent, training, en toewijding te danken, maar zeker ook aan de goden. Zij hadden immers juist hém uitgekozen om als eerste over de finish te komen of om het verst te springen. In de religieuze context van het atletiekfestival werden winnaars dan ook vaak beloond met voorrechten tijdens religieuze plechtigheden. Ook de prijzen die de atleten konden winnen benadrukten nogmaals de goddelijke voorkeur die zegevierders klaarblijkelijk hadden. De spelen uit de *periodos* reikten alle vier een krans uit voor de winnaars: een olijfkrans bij de Olympische Spelen, een laurierkrans bij de Pythische Spelen, een krans van wilde selderij bij de Nemeïsche Spelen, en een krans van pijnboomtakken bij de Isthmische Spelen. Deze spelen werden daarom ook wel *stephanitēs agones* genoemd, “kransspelen”. De kransen zouden stuk voor stuk magische krachten hebben, hetgeen bevestigd wordt door de verschillende riten en mythen die eraan vastkleefden. Dit, gecombineerd met het feit dat de kransspelen geen prijzen van directe materiële waarde uitreikten, maakte van de kransspelen religieuze atletiekfestivals die volgens de Grieken bij uitstek de goden behaagden.

Een overwinning in één van de kransspelen leverde in de praktijk echter veel meer op dan enkel een krans. De eer en glorie die een atleet ontving nam enorme proporties aan – atleten werden na een overwinning op alle mogelijke manieren in het zonnetje gezet. Zo kregen ze linten omgebonden (*stepsis* of *tainiosis*), bloemetjes en takjes over zich uitgestrooid (*phyllobolia*), kregen ze palmtakken om mee te wuiven, mochten ze een ereronde (*periagermos*) lopen, en kregen ze het recht een standbeeld van zichzelf op te richten.

Daarnaast straalde het succes van een winnaar af op zijn thuisstad. Deze beloonde de atleet ook nog eens met allerlei eerbetoon en privileges. Zo kon er bij een lofdichter als Pindaros een lofdicht voor de atleet worden besteld die bij zijn onthaal in de stad werd gezongen. Ook kreeg een atleet privileges zoals een zitplek op de voorste rij in het theater.

Een atleet kreeg echter ook heel tastbare prijzen. Athene bijvoorbeeld beloonde een overwinning in één van de kransspelen met het recht op een leven lang elke dag een gratis maaltijd. Ook werden er geldprijzen uitgereikt. Van Athene is het bekend dat er al voor de zesde eeuw v.C. een beloningssysteem bestond waarbij atleten financieel beloond werden als ze een overwinning in een atletiekwedstrijd behaalden – het is aannemelijk dat hierbij niet alleen

overwinningen in krans- maar ook in andere spelen een flinke beloning opleverden. Een Griekse kolonie in Zuid-Italië, Sybaris, loofde ook geldprijzen uit. Sterker nog, de stad bond atleten aan zich door ze financiële beloningen in het vooruitzicht te stellen. Deze transfers benadrukken nogmaals dat er in de antieke sport, en zeker ook bij de gewijde kransspelen, veel geld omging – iets waar men zich totaal niet voor schaamde.

Naast de *stephanitēs agones* bestonden er nog honderden andere spelen; de zogeheten *chrēmatitēs agones*, “geldspelen”. Bij deze wedstrijden, die ook plaatsvonden in de context van een religieus festival, streden de atleten om prijzen van directe materiële waarde. Het bekendste festival uit deze categorie zijn de Panathenaeën, die om de vier jaar in Athene gehouden werden. Bij de Panathenaeën vormden prijsamforen, gevuld met gewijde olijfolie, de belangrijkste prijzen. Deze werden in grote getale uitgereikt – een winnaar bij de Panathenaeën kon met wel veertig of vijftig van deze waardevolle amforen naar huis gaan. De prijsamforen waren zeer hybride prijzen. Zo waren ze religieus-symbolisch: dit kwam tot uiting in het feit dat er überhaupt amforen werden uitgereikt (Athena was onder andere de godin van de pottenbakkerij), dat de olijfolie uit aan Athena gewijde olijfbomen werd gehaald, en dat altijd aan één kant van de amfora Athena werd afgebeeld. Ook hadden ze veel materiële waarde, en maakte Athene er meteen reclame mee voor zichzelf.

Dit was echter niet alles. Atleten die bij de Panathenaeën wonnen kregen namelijk ook allerlei vormen van eerbetoon. Zo werden ze evengoed gekranst, kregen ze ook wollen linten omgehangen, werd er ook over hen bloemetjes en takjes uitgestrooid, en mochten ze een standbeeld van zichzelf oprichten op de Agora of de Akropolis.

Het was echter niet gebruikelijk om een lofdicht bij Pindarus te bestellen na een overwinning bij de Panathenaeën. Of de winnaars ook een feestelijk onthaal in hun thuisstad kregen, en wellicht een financiële beloning ontvingen is niet duidelijk – maar ook niet ondenkbaar, zoals hierboven reeds aan het licht kwam.

Al met al kunnen we stellen dat hoewel de spelen uit de *periodos* en de Panathenaeën zeker niet dezelfde gewijde status bezaten – de spelen uit de *periodos* zouden de goden het meest behagen –, dit niet gemakkelijk uit de prijzen op te maken valt. Winnaars uit de *periodos* kregen behalve de traditionele krans en eerbetoon namelijk ook veel materiële en zelfs geldprijzen, en winnaars uit de Panathenaeën kregen behalve de gebruikelijke waardevolle prijsamforen veelal dezelfde vormen van religieus-symbolisch eerbetoon. De winnaars bij de Panathenaeën werden zelfs gekranst – dit had echter veel minder (religieuze) betekenis dan de kransceremonies die bij de *periodos* gehouden werden. Zoals hierboven aan het licht is gekomen diende de krans bij de Panathenaeën meer ter decoratie, en vormde ze bij de spelen uit de *periodos* de betekenisvolle hoofdprijs. De prijsamforen die bij de Panathenaeën uitgereikt werden hadden daarentegen zeker wel een belangrijke religieuze betekenis.

Wel moeten we aanstippen dat een overwinning in één van de spelen uit de *periodos* vanuit de vaderstad meer eerbetoon en privileges bracht dan een overwinning in de Panathenaeën. Hierbij valt te denken aan een feestelijk onthaal in de vaderstad, begeleid door een bij een lofdichter besteld lofdicht, en aan bijvoorbeeld een plek op de eerste rij in het theater. Want hoewel Athene zelf de Panathenaeën organiseerde en er van een echte “thuiskomst”

na de overwinning dus geen sprake was, spreken de bronnen niet van de feestelijke taferelen zoals die bij het onthalen van winnaars uit de *periodos* het geval waren. Ook vertellen de bronnen niet dat Panathenaeïsche winnaars een ereplek tijdens toneelvoorstellingen kregen en op kosten van de stadstaat mochten eten. Misschien vond men dat de atleten al genoeg in het zonnetje waren gezet na alle vormen van eerbetoon, en al genoeg verwend waren met alle kostbare prijzen die ze gekregen hadden. Want ja, 2500 jaar geleden werd er ook al geklaagd over de exorbitant hoge beloningen die sporters ontvingen. Ook op dit punt is er dus weinig verschil tussen de antieke en de moderne wereld!

Bibliografie

- Andronicos, Manolis, *Delphi* (Athene: Ekdotike Athenon S.A.), 1997.
- Blech, M., *Studien zum Kranz bei den Griechen* (Berlin: De Gruyter), 1982.
- Bremmer, Jan N., *Greek Religion* (Oxford: Oxford University Press), 1999.
- Broneer, O., 'The Isthmian Victory Crown', *AJA* 66 (1962), 259–263.
- Clauss, M., *Kaiser und Gott. Herrscherkult im römischen Reich* (Stuttgart/Leipzig: B.G. Teubner), 1999.
- Crowther, Nigel B., 'The Olympic Training Period', *Nikephoros* 4 (1991), 161–166.
- Davies, J.K., *Athenian Propertied Families* (Oxford: Oxford University Press), 1971.
- Decker, Wolfgang, *Sport in der griechischen Antike. Vom minoischen Wettkampf bis zu den Olympischen Spielen* (München: Beck), 1995.
- Ebert, Joachim, *Griechische Epigramme auf Sieger an gymnischen und hippischen Agonen* (Berlin: Akademie-Verlag), 1972.
- Finley, M.I. en H.W. Pleket, *The Olympic Games: the First Thousand Years* (Londen: Chatto & Windus), 1976.
- Gouw, Patrick, *Griekse atleten in de Romeinse Keizertijd* (Amsterdam: Amsterdam University Press), 2009.
- Hadas, Moses, *A History of Greek Literature* (New York: Columbia University Press), 1950.
- Harris, H.A., *Greek Athletes and Athletics* (London: Hutchinson), 1964.
- Kaltsas, Nikolaos (ed.), *Agon* (Athene: Hellenic ministry of culture – national archaeological museum), 2004.
- Kefalidou, Eurydice, 'Ceremonies of Athletic Victory in Ancient Greece', *Nikephoros* 12 (1999), 95–119.
- Miller, Stephen G. (ed.), *Nemea: a Guide to the Site and Museum* (Berkeley en Los Angeles: University of California Press), 1990.
- Miller, Stephen G., *Arete: Greek Sports from Ancient Sources* (Berkeley en Los Angeles: University of California Press), 1991.
- , *Ancient Greek Athletics* (New Haven en Londen: Yale University Press), 2004.
- Neils, Jennifer (ed.), *Goddess and Polis. The Panathenaic Festival in Ancient Athens* (Princeton: Princeton University Press), 1992.
- Neils, Jennifer en Stephen V. Tracy, *The Games at Athens* (Athene: American School of Classical Studies), 2003.
- Olivová, Věra, *Sports and Games in the Ancient World* (Londen: Bloomsbury Books), 1984.
- Parke, H.W., *Festivals of the Athenians* (Londen: Thames and Hudson Ltd), 1986.
- Phillips, David J. en David Pritchard (eds.), *Sport and Festival in the Ancient Greek World* (Swansea: The classical press of Wales), 2003.
- Price, Simon, *Religions of the Ancient Greeks* (Cambridge: Cambridge University Press), 1999.
- Raschke, Wendy J. (ed.), *The Archaeology of the Olympics* (Wisconsin: The University of Wisconsin Press), 1988.
- Reden, Sitta von, *Money in Classical Antiquity* (Cambridge: Cambridge University Press), 2009.
- Robinson, Rachel Sargent, *Sources For the History of Greek Athletics* (Cincinnati: Ares Publishers Inc.), 1955.

- Sansone, David, *Greek Athletics and the Genesis of Sport* (Berkeley, Los Angeles, en Londen: University of California Press), 1992.
- Siewert, Peter, 'Zur Ursprung der Olympischen Spiele', *Nikephoros* 5 (1992), 7–8.
- Simon, Erika, *Festivals of Attica – An archaeological commentary* (Wisconsin: University of Wisconsin Press), 1983.
- Swaddling, Judith, *The Ancient Olympic Games* (Londen: The British Museum Press), 2008.
- Tracy, Stephen V., 'The Panathenaic Festival and Games', *Nikephoros* 4 (1991), 133–153.
- Valavanis, Panos en David Anthony Hardy, *Games and Sanctuaries in Ancient Greece. Olympia, Delphi, Isthmia, Nemea, Athens* (Los Angeles: The J. Paul Getty Museum), 2004.
- Vanhove, D. (ed.), *Sport in Hellas – van spel tot competitie* (Brussel: Paleis voor schone kunsten), 1992.
- Whibley, Leonard, *A Companion to Greek Studies* (New York: Hafner Publishing Company), 1968.
- Willcock, M.M., *Pindar: Victory Odes* (Cambridge: Cambridge University Press), 1995.